

Európska únia
Európsky sociálny fond

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

Lenka Rovňanová

Výchova k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov: základné východiská

2014

Publikácia bola vydaná a financovaná z prostriedkov ESF
v rámci národného projektu Profesijný a kariérový rast
pedagogických zamestnancov.
ITMS kód projektu 26120130002
ITMS kód projektu 26140230002

Výchova k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov

Lenka ROVNANOVÁ

Bratislava 2014

Názov: **Výchova k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov**

Autor: PaedDr. Lenka Rovňanová, PhD.

Recenzenti: Mgr. Lívia Nemcová, PhD.
Mgr. Judita Henešová

Vydavateľ: Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave

Odborná redaktorka: Mgr. Terézia Peciarová

Grafická úprava: Ing. Monika Chovancová

Vydanie: 1.

Rok vydania: 2014

Počet strán: 62

ISBN **978-80-565-0183-2**

OBSAH

Úvod	5
1 Stručne o vzdelávacom programe	7
1.1 Zdôvodnenie potreby vzdelávacieho programu	7
1.2 Ciele vzdelávacieho programu	9
2 Teoretické a ľudsko-právne východiská	11
2.1 Základné pojmy	12
2.2 Vzdelávací program v kontexte medzinárodných a národných dokumentov	27
3 Od sexuálnej výchovy k VMRaEIV	30
4 VMRaEIV v kontexte diskurzov o sexualite	33
4.1 Diskurzívne prúdy o sexualite	33
4.2 Tabu, hriech a riziko	35
4.3 Konceptie sexuálnej výchovy	37
Záver	40
Zoznam bibliografických odkazov	41
Prílohy	44

Zoznam skratiek

CEDAW	Committee on the Elimination of Discrimination against Women Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien
EÚ	Európska únia
EK	Európska komisia
ICPD	International Conference on Population and Development Medzinárodná konferencia OSN o populácii a rozvoji
IKT	informačno-komunikačné technológie
ISCED	International Standards Clasification of Education Medzinárodná štandardná klasifikácia vzdelávania
ISCED1	primárne vzdelávanie
ISCED2	nižšie sekundárne vzdelávanie
ISCED3	vyššie sekundárne vzdelávanie
NPD	novo vynárajúce sa potreby detí
SXV	sexuálna výchova
SZO	Svetová zdravotnícka organizácia
SRZP	sexuálne a reprodukčné zdravie a práva
ŠkVP	školský vzdelávací program
ŠPÚ	Štátny pedagogický ústav
ŠVP	štátny vzdelávací program
VMRaEIV	výchova k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov
VMR	výchova k manželstvu a rodičovstvu
WHO	World Health Organisation

Úvod

*Lepší je ten, kto číta knihy,
od čítajúcich je lepší ten, kto si pamätá prečítané,
od pamätajúcich je lepší ten, kto rozumie obsahu,
od rozumejúcich obsahu je lepší ten, kto vie konať!*
(Manju Svajambhuva, indický mysliteľ)

Učebný zdroj k vzdelávaciemu programu *Výchova k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov (VMRaEIV)* tvoria dve časti: prvá časť obsahuje **teoretické východiská** a druhá časť **didaktické základy**.

Vzdelávací program vznikol ako reakcia na rozdielnosť potrieb spoločnosti, jej očakávaní od škôl a reality v nich i mimo nich. Zároveň vychádza zo závažných zistení v oblasti edukácie, ku ktorým dospeli viacerí odborníci a odborníčky takmer vo všetkých krajinách, ktoré žijú školskými reformami – veľký problém s výchovou detí a mládeže. Práve v nej je obrovský недоce-
nený, nedostatočne využitý potenciál. Aj vzdelávacím programom *Výchova k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov* poukazujeme na nevyhnutnosť posilňovať metódy výchovy, osvojovať si používanie efektívnych edukačných stratégií, viac pozornosti venovať emóciám, prežívaniu, rozvíjaniu hodnotových systémov, motivácie, emocionálnej i sociálnej inteligencie detí a mládeže, rozvíjaniu pozitívnych črt, funkcií, vlastností osobnosti a dodávame, že i postojov a kritického myslenia aj v oblasti ľudskej sexualita ako neoddeliteľnej súčasť rozvoja osobnosti v celej jej štruktúre.

Ponúkame vzdelávací program, ktorý by mal absolventom pomôcť vytvárať vlastné edukačné programy v oblasti holistickej VMRaEIV tak, aby boli v súlade s medzinárodnými a národnými dokumentmi a potrebami žiakov školy ako výsledok profesionálnej diskusie všetkých, ktorých sa dotýka: žiakov a žiačok, ich rodičov, učiteľov a učiteľiek a širšej odbornej a laickej verejnosti.

Učebný text nemá ambíciu byť vyčerpávajúcim zdrojom relevantných teoretických informácií a metodických námetov v obsahu celého programu v jeho jednotlivých moduloch. Jeho prvá časť poskytuje len základné teoretické východiská, ktoré sú potrebné na vlastné tvorivé a primerané spracovanie vymedzených tém jeho obsahového zamerania.

Charakter predloženého textu je determinovaný šírkou problematiky. Niektoré časti sú heslovité, tézovité, veľmi stručné. Iné zase ponúkajú širšie spracovanie. Účastníci a účastníčky vzdelávania dostanú v priebehu štúdia súbor pracovných listov v podobe stručných učebných textov, rôznych autodiagnostických testov a autodiagnostických dotazníkov, pracovných listov a na tvorbe mnohých budú aktívne participovať prostredníctvom plnenia dištančných úloh.

Vzhľadom na dĺžku názvu vzdelávacieho programu používame v celom texte jeho skratku VMRaEIV.

1| Stručne o vzdelávacom programe

1.1| Zdôvodnenie potreby VMRaEIV

Dlhodobu sme svedkami krízy rodiny, ktorá zlyháva vo svojich základných funkciách. Na uvedené javy poukazuje aj jedinečná národná štúdia Nadácie pre deti Slovenska o *novu vynárajúcich sa potrebách detí* (NPD) a mládeže na Slovensku a meniacom sa koncepte ich detstva (T. Piovarčiová et al., 2010). Kritickými oblasťami sú podľa nej demografické štatistiky, diverzifikácia spoločnosti a jej prehlbujúci sa multikulturalizmus, necitlivé vnímanie inakosti a predsudkové stereotypné postoje voči migrantom, utečencom, ľuďom bez domova, deťom v detských domovoch, Rómom a absolútna neinformovanosť o téme ľudskej sexuality vo všetkých vekových skupinách a hlavne v zraniteľných a sociálne ohrozených skupinách marginalizovaných rómskych komunit a detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia!

Ďalšou kritickou oblasťou je stav slovenskej rodiny, v ktorej vyrastajú naše deti, zhoršujúci sa zdravotný stav detí (poruchy prijímania potravy u dievčat, obezita, užívanie návykových látok – fajčenie a pitie alkoholu u čoraz menších detí a s tým súvisiaca strata zábran v oblasti sexuálneho správania), prevládajúce transmisívne edukačné stratégie v školách s absenciou rozvíjania špecifických profesijných kompetencií učiteľov zameraných na saturáciu NPD v rámci edukačného procesu založeného na holistickom prístupe. Štúdia jasne pomenúva kritické oblasti: malá angažovanosť rodičov vo výchove, nárast násilia, agresie a strachu z nich, zviditeľnenie rodovo podmieneného násilia, ktoré je výsledkom aj absentujúcej cielenej práce s rodovo citlivou výchovou a odbúraním rodových stereotypov; príležitosti a ohrozenia IKT a médií, problematické trávenie voľného času a negatívne dôsledky súčasného životného štýlu na zdravie detí.

Za závažné zistenie a perspektívne riziko považujeme, zhodne s autormi štúdie, fakty o nevyváženom náraste dievčenskej sily, sexualizovaného násilia

a šikanovania v kombinácii s kyberšikanovaním medzi deťmi v školskom prostredí v čoraz nižších vekových skupinách, prejavovanie sexuality v nevhodnom čase a na nesprávnych miestach, pričom otvorenosť informácií o sexualite a sexe v médiách a IKT nie je vôbec vyvážená kultivovanou otvorenosťou v komunikácii o ľudskej sexualite medzi deťmi a dospelými ako v škole, tak aj v rodinách. Učitelia a ani rodičia väčšinou nevedia s deťmi o tejto téme komunikovať!

A tak konštatujeme, že všadeprítomná sexualita pôsobí na každého (aj na naše maloleté deti sledujúce televízne vysielanie alebo „čítajúce na nete“) a len málokto dokáže všadeprítomný sex v rôznych podobách filtrovať. Ľudia na to reagujú rôzne: niektorí sa tešia, pretože na tom zarábajú, iní to vychutnávajú, ďalší ignorujú a sú aj takí, ktorí proti tomu bojujú. Ak to s výchovou našich detí a mládeže myslíme vážne, mali by sme hľadať odpovede a pokúsiť sa ponúknuť im ich aj v kvalitnej a primeranej *výchove k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych partnerských vzťahov* (VMRaEIV).

VMRaEIV má v procese formovania osobnosti žiaka svoje významné, a nie len formálne, postavenie. Je dôležitá aj v prevencii sexuálneho zneužívania, sexualizovaného násillia, obchodovania s ľuďmi, zneužívania detí na prostitúciu a pornografiu, osvojovania si pravidiel bezpečného správania sa na sociálnych sieťach a v práci s internetom, na optimalizáciu sociálnych vzťahov, na rozvíjanie sociálno-komunikačných zručností, podporuje kritické vnímanie a hodnotenie komerčnej podoby sexuality v médiách.

Mladí ľudia v súčasnosti majú totiž oveľa slobodnejší priestor na realizáciu sexuálnych vzťahov a o tom, kedy a ako do nich vstúpia, sa rozhodujú sami, bez konzultácií s autoritami. Ideologická kontroverznosť témy sexuálnej výchovy, zámerné skresľovanie obsahu, cieľov a jej procesuálnej stránky konzervatívnymi a cirkevnými silami, nedostatok záujmu a vzdelávacích možností pre pedagógov spôsobili, že jej úroveň na Slovensku zaostáva za väčšinou krajín EÚ a nenapĺňa ľudsko-právne štandardy zo strany OSN.

Výchova k zodpovednému rodičovstvu a etike intímnych vzťahov je nedostatočná, deti so sexualitou viac a skôr experimentujú, neovládajúc riziká a základné fakty o tom, ako funguje ich telo, príp. ako sa brániť pred násillím a zneužívaním v tejto oblasti. Nedostatočne sa pracuje s hodnotovým systémom detí a mládeže, ani systémové rozvíjanie emocionálnej a sociálnej inteligencie nemá v našom kognitívnom školstve dostatok potrebného priestoru.

Každé dieťa a mladý človek by si mali byť vedomí svojich základných ľudských práv, aby mohli robiť informované rozhodnutia, ktoré im umožnia viesť plnohodnotný a zmysluplný život.

Všetci máme právo rozhodovať sa samostatne aj v otázkach sexuality, partnerských vzťahov, manželstva a rodičovstva. Ak sme informovaní a schopní informácie využiť, lepšie a zodpovednejšie sa rozhodujeme.

Priebežnou analýzou výsledkov výskumov v oblasti sexuality na Slovensku a obsahu spomínanej správy Nadácie detí Slovenska o tzv. „novo vynárajúcich sa potrebách“ slovenských detí a zisťovaním potrieb a záujmu o ďalšie vzdelávanie učiteľov realizujúcich VMR na regionálnej úrovni v spolupráci s Ústavom sociálnej komunikácie SAV v Bratislave a regionálnym pracoviskom MPC v Banskej Bystrici sa následne potvrdilo, že mnohí učitelia vnímajú a snímajú potreby detí po dôležitých a kvalifikovaných informáciách o ľudskej sexualite, partnerských vzťahoch a komunikácii, sexuálnych a reprodukčných právach. Zároveň pociťujú absenciu odborných i psycho-didaktických kompetencií na jej efektívnu, systematickú a citlivú realizáciu.

1.2| Ciele vzdelávacieho programu

Hlavným cieľom vzdelávacieho programu je získať odborné kompetencie v oblasti VMRaEIV, potrebné na vykonávanie špecializovanej činnosti v základných a stredných školách a implementovať VMRaEIV do edukačného procesu v podmienkach konkrétnej školy/školského zariadenia.

Procesy učenia sa účastníka smerujú k dosiahnutiu hlavného cieľa vzdelávania prostredníctvom **špecifických cieľov**:

- rozvíjať svoje odborné kompetencie – osvojiť a profesionálne utriediť teoretickú bázu VMRaEIV vymedzenú učebnými osnovami VMR,
- osvojiť si metódy aktívnej spolupráce s rodičovskou a odbornou verejnosťou v oblasti VMRaEIV,
- analyzovať silné stránky, slabé stránky, príležitosti a ohrozenia vo VMR v SR/vo svojej škole/školskom zariadení,
- získať kompetencie vypracovať, realizovať a hodnotiť vlastný plán spolupráce s poradenskými odbornými inštitúciami schopnými pomôcť v oblasti VMRaEIV,

- rozvíjať kompetencie vyhľadávať a aktívne využívať relevantné kvalifikované informačné zdroje a moderné IKT vo VMRaEIV,
- aplikovať princípy a zásady VMRaEIV založené na holistickom ľudsko-právnom občianskom a demokratickom princípe,
- tvorivo, primerane rozvíjať kľúčové kompetencie žiakov cez obsah VM-RaEIV,
- získať zručnosť identifikovať potreby žiakov (metodológia prieskumu) a rodičov vo VMRaEIV,
- projektovať procesy učenia sa žiakov v súlade s ich učebnými štýlmi, riadiť, podporovať a vyhodnocovať ich vhodnou reflexiou,
- získať spôsobilosti vytvárať a osvojiť si efektívne metodiky interaktívneho a zážitkového učenia sa žiakov založených na ich sociálnom učení a aktivizácii a tvorivo ich realizovať v edukačnom procese,
- rozvíjať kompetencie vedieť spracovať vlastný zásobník aktivít a pracovných listov, zdrojov a pomôcok pre jednotlivé témy, osvojiť si metodiku ich praktického využívania a hodnotenia,
- získať spôsobilosť na odborné vypracovanie programu VMRaEIV v podmienkach triedy/školy/školského zariadenia na základe výsledkov vlastného prieskumu a SWOT analýzy.

Absolvovaním vzdelávania, ktoré sa ukončuje obhajobou záverečnej práce a vykonaním záverečnej skúšky v oblasti VMRaEIV, získajú účastníci profesijné kompetencie potrebné na výkon špecializovaných činností v oblasti aplikácie obsahu VMRaEIV v podmienkach svojej základnej alebo strednej školy, resp. školského zariadenia tak, aby mali žiaci možnosť osvojovať si základné teoretické, profesionálne a vedecky utriedené informácie, aby dokázali vyjadrovať, konfrontovať, prehodnocovať svoje postoje, názory v otázkach partnerských vzťahov a ľudskej sexuality primerane k veku a svojim potrebám v súlade s medzinárodnými právnymi dokumentmi a záväzkami SR v kontexte prevencie vzniku nežiaducich sociálno-patologických javov v oblasti sexuálneho správania a posilnenia konceptualizácie kultivovanej sexuality a jej kultivovaného vyjadrovania.

2| Teoretické ľudsko-právne východiská výchovy k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov

Každý človek by si mal byť vo svojom živote vedomý svojich *základných ľudských práv*. Ich poznanie pomáha človeku uvedomovať si hranice ľudských práv, umožňuje včas rozpoznať, kde sa končia práva jednej osoby a začínajú sa práva druhej, vedieť, kedy sú ohrozené alebo obmedzované práva a integrita konkrétneho človeka a kedy by svojím konaním, či už priamo, alebo nepriamo, mohol obmedziť práva iných.

V dlhodobom procese socializácie získavajú ľudia rôzne poznatky, osvojujú si rôzne vzorce správania (pozitívneho i negatívneho), spoznávajú sami seba, formujú vlastnú identitu, hodnotový systém, názory a postoje aj v oblasti sexuality, partnerských vzťahov, manželstva a rodičovstva.

Súčasťou uvedeného procesu je aj objavovanie vlastnej sexuality, sexuálnej orientácie, rodovej identity, nadväzovanie prvých intímnych vzťahov, formovanie vzťahu k svojmu telu i k sebe samému (sebahodnotenie, sebaúcta, hodnotenie iných).

Súhlasíme s K. Glosovou (2012) v tom, že by do balíka informácií mali patriť aj informácie týkajúce sa sexuálnych a reprodukčných práv, etiky partnerských vzťahov, manželstva a rodičovstva. Na ich základe by mali byť jednotlivci schopní identifikovať formy priamej a nepriamej diskriminácie, zistiť, kedy sú vystavení nátlaku, a vedieť, ako sa mu brániť, spoznávať hranice svojho vlastného tela a dokázať sa samostatne a zodpovedne rozhodovať, či, kedy, ako a s kým začať svoj sexuálny život, či, kedy a koľko mať detí, rozhodnúť sa a dohodnúť sa o metódach plánovania rodičovstva. Súčasťou informačnej výbavy by mali byť aj informácie o službách, na ktoré majú nárok, a o ich dostupnosti v regióne.

2.1| Základné pojmy

V súvislosti s problematikou VMRaEIV je dôležité jasne vymedziť základné pojmy. V učebnom texte podrobnejšie charakterizujeme pojmy: *sexualita, sexuálne zdravie, sexuálne práva, reprodukčné zdravie, reprodukčné práva, plánované rodičovstvo, informovaný súhlas, výchova k manželstvu a rodičovstvu, výchova k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov, sexuálna výchova, kvalita života, intimita, sexuálne a intímne občianstvo, hnutie pro choice (pre voľbu) a hnutie pro life (pre život), násilie a výchova k hodnotám*.

Podrobnejší terminologický slovník je súčasťou Metodickéj príručky pre sexuálnu výchovu na druhom stupni základných škôl v rámci osnov VMR, ktorá je dostupná aj na internete (L. Rovňanová, I. Lukšík, Ľ. Lukšíková et al., 2007).

2.1.1| Sexualita

Svetová zdravotnícka organizácia (WHO/SZO) vo svojej pracovnej definícii (2002) definuje sexualitu ako „centrálny aspekt ľudského bytia počas celého života jednotlivca a zahŕňa pohlavie, rodovú identitu a rodové roly, sexuálnu orientáciu, erotiku, pôžitok, intimitu a reprodukciu. Sexualita je prežívaná a vyjadruje sa v myšlienkach, predstavách, túžbach, názoroch, viere, postojoch, hodnotách, správaní, rolách a vzťahoch. Hoci sexualita môže zahŕňať každý z týchto rozmerov, nie každý jednotlivec ich prežíva a vyjadruje v úplnosti. Sexualita je ovplyvnená interakciou biologických, psychologických, sociálnych, ekonomických, politických, kultúrnych, etických, právnych, historických, náboženských a duchovných faktorov. Je to tiež spôsob, akým sa ľudia vnímajú a vyjadrujú ako sexuálne bytosti, povedomie o seba samých ako o mužoch alebo ženách, ich kapacita pre erotické skúsenosti a reakcie“.

2.1.2| Hodnota sexuality

Mnohoznačnosť a nekonečné podoby prejavov sexuality prispievajú k tomu, že má pre rôznych ľudí rôznu hodnotu (M. Popper, R. Nemčoková, 1996; G. Bianchi, 2003):

- *autonómna hodnota sexuality* – zdroj hodnoty je priamo v nej: rozkoš, sexuálna spokojnosť, sexuálne zdravie;
- *inštrumentálna hodnota sexuality* – sexualita slúži na dosahovanie iných

hodnôt – zabezpečenie reprodukcie, udržanie vzťahu, zvýšenie predaja výrobku, zvýšenie populácie v národe, politické ciele a pod.

Autonómnosť hodnoty sexuality sa presadila v 60. rokoch 20. storočia a premietla sa do variability toho, ako ľudia sexuálne žijú. V tejto súvislosti je potrebné tematizovať rozmanitosť ľudských sexualít (D. Marková, 2007), a to bez toho, aby boli akékoľvek rozdiely a odlišnosti podrobené morálnemu hodnoteniu. Súčasne je dôležité podnecovať taký prístup k sexualitám, ktorý namiesto dichotomickej kategorizácie „dobré – zlé“, „správne – nesprávne“, „normálne – abnormálne“ ponúka nazerať na sexuálne zážitky a skúsenosti v ich kontinuite, individualite a mnohorakosti. Aj tým prispejeme k podpore autonómnej, bohatej a akceptovanej sexuality.

Táto zmena sa postupne preniesla aj do sociálnych vzťahov ľudí a ich partnerských očakávaní. V tejto súvislosti britský sociológ A. Giddens (In G. Bianchi, 2003) uvádza pojmy „*plastická sexualita*“, „*čisté vzťahy*“, „*príbeh seba*“, „*potreba sebaexplorácie*“ a potreba „*morálneho sebakonstruovania*“:

- *Plastická sexualita* vyjadruje rôznorodosť sexuality z konca 20. storočia. Je protikladom jediného, ideálneho, optimálneho spôsobu sexuálneho správania prežívajúceho iba v silných ideologických a náboženských spoločnostiach. Je oslobodená od reprodukčnej funkcie, od predstavy „typickosti“ pre konkrétnu osobu či skupinu. Oslobodzuje ženy od diktátu mužskej predstavy rozkoše a umožňuje otvorenejšie prijímanie existujúcej homosexuálnej sexuality.
- *Čistý vzťah* – je miestom, kde sa plastická sexualita realizuje. Je to vzťah dvoch osôb determinovaný tým, čo do neho obidvaja vkladajú, hlavne intimitu. Nespoliehajú sa len na udržiavanie vzťahu cez vlastných potomkov. Partneri sú si vo vzťahu rovní, svoj intímny vzťah budujú s vedomím, že jeho kvalita závisí len od nich samých. V skutočnosti, ako uvádza autor (s. 95), ide o „mimoriadne náročnú hru, určite náročnejšiu na vloženie sa do partnerstva, než bolo tradičné manželstvo, udržiavané nespočetnými tlakmi zvonka aj zvnútra (morálkou, predsudkami, stereotypmi, majetkom, deťmi...)“. Dá sa považovať za určitý ideál partnerského usporiadania v otvorenej spoločnosti.
- *Príbeh seba a potreba sebaexplorácie* – pojmy, ktoré vyjadrujú skutočnosť, že ľudia sa v čistých vzťahoch nemôžu spoliehať na ideály, vzory, štandardy či normy, ale si vytvárajú vlastný autentický príbeh intímneho vzťahu

ako originál. Jediným kritériom „pravdivosti“ v ňom je ich vlastná spokojnosť vo vzťahu ich oboch.

- *Potreba morálneho sebakonstruovania* – vychádza z čistého vzťahu, v ktorom nevyhnutne dochádza k stretu hodnôt. Morálne normy v čistých vzťahoch sa nepreberajú striktne z vonkajšieho kultúrneho prostredia, ale sa vnímajú ako inšpirácia. Rozhodujúcou je partnerská dohoda, tzv. „konštrukcia vlastnej morálnej normy“.

2.1.3| Intimita

Jej *tradičné vnímanie* je normatívne a týka sa pevne zomknutých komunít, v ktorých ľudia žijú obklopení svojimi rodinami a susedmi, participujú na rituáloch dvorenia, opierajúc sa o patriarchálne alebo náboženské sociálne poriadky. Pre ľudí akceptujúcich tradičné vnímanie intimity je tradícia základnou životnou hodnotou.

Podstatou *moderného vnímania* intimity je hľadanie autenticity, zmyslu života a slobody, individualizácia s možnosťou voľby, demokratizácia života, menej formalizmu, komercionalizácia. Ovplyvňuje ju agresívny svetový trh, finančné vzťahy a podobne.

Intimita alebo intímnosť v čistom vzťahu spočíva primárne na vzájomnej otvorenosti a nie je sytená len sexualitou. Je o tom, ako sú partneri pripravení zaujímať sa o problémy a potreby toho druhého a vychádzať im v ústrety. V takomto chápaní intimity nie je láska niečo, čo je navždy dané a automaticky večné. Je to niečo, o čo je potrebné sa nepretržite starať. Ako uvádza G. Bianchi (2003), aj otázka šťastného vzťahu nie je primárne otázkou „voľby správneho partnera alebo partnerky“, ale skôr záležitosťou „vytvorenia správneho vzťahu“ a jeho následného udržiavania.

2.1.4| Demokratizácia intímnych vzťahov – ideálny intímny vzťah

Na vytváranie a udržiavanie intímneho vzťahu sformuloval A. Giddens v roku 1992 *šestnásť charakteristík ideálneho intímneho vzťahu*, resp. zásad, pričom za každou z nich sa skrývajú určité sociálno-psychologické predpoklady, zručnosti potrebné na ich realizáciu. Pre mladých ľudí je veľmi dôležité dospieť k poznaniu, že naplnenie uvedeného ideálu čistého vzťahu je ťažká úloha, ktorá so sebou prináša veľa radosti, ale aj pádov a sklamaní. Tieto zásady nemôžeme považovať výlučne za dôležité len pre partnerov v intímnom

vzťahu. Sú výzvou aj pre optimalizáciu iných vzťahov – s deťmi, v rodine, s priateľmi, kolegami. Ich aktívne uplatňovanie považuje G. Bianchi (2003, s. 98-99) za *demokratizáciu intímnych vzťahov*, ktorá spätne ovplyvňuje kvalitu spoločenských a politických vzťahov – demokratizuje vzťahy v komunitách a v celej spoločnosti.

- Rozvoj individuálnej osobnosti je najvyššou prioritou.
- Prijatie individuality toho druhého.
- Úsilie o dlhodobú spokojnosť; vzťah sa rozvíja postupne.
- Sloboda rozhodovania sa každého partnera.
- Vyváženosť a vzájomnosť vo vzťahu.
- Vyjednávanie, ustupovanie a striedanie sa vo vedení.
- Otvorená komunikácia o túžbach, pocitoch a vzájomných významoch partnerov pre toho druhého.
- Priama, nemanipulatívna komunikácia.
- Primeraná dôvera (možnosť očakávať, ako sa partner bude správať).
- Vzťah sa zaoberá všetkými aspektmi reality.
- Každý sa snaží postarať o seba (opak očakávania, že ten druhý ma zachráni).
- Milujúci odstup medzi partnermi (primeraný záujem o partnerov rast a pohodu, ale bez naliehania a vnucovania sa).
- Sex vyrastá z priateľstva a vzájomného záujmu o seba.
- Problémy sa riešia spoločne.
- Vzťah sa udržiava vo sfére pohody a spokojnosti.

2.1.5| Intímne (sexuálne) občianstvo

Otváranie sa sexuality a jej prienik do všetkých vrstiev spoločenského života viedli k tomu, že sa začala premietiť aj do politickej sféry, čo spôsobilo vznik konceptu *intímneho* či *sexuálneho občianstva*. Pojem intímne občianstvo žiada, aby sa vo väčšej miere brali do úvahy sexuálne aspekty občianskych, politických aj sociálnych práv. Vychádza z definície občianstva ako *participácie na celospoločenských procesoch a možnosti prístupu k obmedzeným spoločným prostriedkom pre každého*. Potom intímne občianstvo sa týka najmä *súkromia a životného štýlu*. Koncept intímneho občianstva nám má zaručiť možnosť plnohodnotne realizovať naše potreby a rozhodnutia týkajúce sa nášho tela, pocitov a vzťahov, aby sme mali zaručený prístup k verejným prostriedkom

a aby sme mohli robiť rozhodnutia týkajúce sa našej identity, rodu, erotických zážitkov a pocitov (G. Bianchi, 2003). Mnohí odborníci považujú uvedený koncept za užitočný, pretože zahŕňa najmä sociálne, kultúrne a mocenské dosahy. Týka sa problematiky feministických hnutí, rodových stereotypov, gender mainstreaming, prejavovania sexuálnej identity v každodennom živote, (ne)diskriminácie sexuálnych menších, problematiky sexuálneho obťažovania na pracovisku či sexuálneho nátlaku a násilia. Uvedený koncept vníma sexuálnu výchovu ako občiansky predmet.

2.1.6| Sexuálne zdravie

Sexuálne a reprodukčné zdravie a práva (SRZP) sú súčasťou ľudsko-právneho slovníka. Hoci pojmy sexuálne a reprodukčné spolu úzko súvisia, používajú sa obidva súčasne, pretože ľudská reprodukcia sa už nevyhnutne neviaže len na sexuálny život a rovnako sexualita neslúži len na reprodukciu. Hlavným východiskovým princípom je *právo slobodnej voľby* urobené na základe dostatočného množstva relevantných informácií.

Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO/SZO, 2002) sa *sexuálne zdravie* definuje ako „stav fyzickej, emočnej, psychickej a sociálnej pohody vzťahujúcej sa k sexualite; neznamená iba absenciu choroby, dysfunkcie alebo poruchy. Sexuálne zdravie vyžaduje, aby sa k sexualite a sexuálnym vzťahom pristupovalo pozitívne a s úctou a aby mal človek možnosť viesť uspokojujúci a bezpečný sexuálny život bez nátlaku, diskriminácie a násilia. Dosiahnutie a udržiavanie sexuálneho zdravia vyžaduje rešpektovanie, ochraňovanie a napĺňanie sexuálnych práv všetkých ľudí“.

2.1.7| Sexuálne práva

Zahŕňajú ľudské práva, ktoré sú uznané národnými právnymi predpismi a medzinárodnými dokumentmi o ľudských právach a ďalšími medzinárodnými dohodami. Zahŕňajú:

- vyhľadávanie, získavanie a odovzdávanie informácií vo vzťahu k sexualite a ľudskej reprodukcii,
- sexuálnu výchovu,
- rešpektovanie svojej telesnej integrity,
- výber partnera/partnerky,
- manželstvo na základe slobodnej vôle snúbencov,

- sexuálne vzťahy založené na spoločnom dobrovoľnom rozhodnutí partnerov,
- rozhodnutie sa o čase a počte narodenia svojich detí,
- uskutočňovanie uspokojujúceho, bezpečného a príjemného sexuálneho života,
- prístup k zdravotníckym službám v oblasti sexuálneho a reprodukčného zdravia.

Zodpovedné uplatňovanie ľudských práv vyžaduje, aby všetky osoby rešpektovali práva druhých (SZO, návrh pracovnej definície, október 2002).

2.1.8| Reprodukčné zdravie

Definícia vychádza z medzinárodných dokumentov o ľudských právach a ďalších dokumentov prijatých na medzinárodnej úrovni. Vychádza z vedomia, že páry a jednotlivci majú právo rozhodovať sa o počte a čase narodenia svojich detí, a to zodpovedne, slobodne, bez diskriminácie a nátlaku.

Je to stav „úplnej fyzickej, mentálnej a sociálnej pohody, a nielen absencia ochorenia alebo poškodenia vo všetkých prípadoch vzťahujúcich sa na reprodukčný systém, na jeho vývin a fungovanie v rôznych obdobiach života jednotlivca. Reprodukčné zdravie zahŕňa aj ľudskú schopnosť prežívať uspokojenie, ktoré prináša sexuálny život; schopnosť reprodukovať sa, ako aj slobodu rozhodnúť sa, kedy a ako často tak robiť“. Vychádzajúc z tejto podmienky zahŕňa aj právo muža a ženy na informácie, právo na prístup k bezpečným, efektívnym a akceptovateľným metódam plánovaného rodičovstva podľa vlastného výberu, ako aj metód regulácie plodnosti podľa vlastného výberu, ktoré nie sú v rozpore so zákonom, a právo na prístup k primeraným službám plánovaného rodičovstva, ktoré umožnia ženám prekonať bezpečne tehotenstvo, pôrod i materstvo a zabezpečia párom najlepšie možnosti, ako mať zdravé deti (ICPD, 1994, čl. 7.2a).

2.1.9| Zdravotná starostlivosť o reprodukčné zdravie

Uvedená starostlivosť obsahuje súhrn metód, techník a služieb zabezpečujúcich reprodukčné zdravie a pohodu prostredníctvom prevencie a liečby problémov v oblasti reprodukčného zdravia. Reprodukčné zdravie znamená tiež podporu života a osobných vzťahov a nie iba poradenstvo a starostlivosť vzťahujúcu sa na reprodukciu a sexuálne prenosné infekcie (ICDP, 1994, § 7).

2.1.10| Reprodukčné práva

Reprodukčné práva obsahujú niektoré ľudské práva, ktoré sú už uznané vnútroštátnymi právnymi predpismi, medzinárodnými dokumentmi o ľudských právach a ďalšími konsenzuálnymi dokumentmi.

Tieto práva spočívajú v uznaní základného práva všetkých párov a jednotlivcov slobodne a zodpovedne rozhodovať o počte a čase narodenia ich detí a práva mať k dispozícii informácie a prostriedky nevyhnutné na to, aby tak mohli urobiť, a tiež práva dosiahnuť najvyššiu úroveň sexuálneho a reprodukčného zdravia. Zahŕňa tiež ich právo rozhodovať o reprodukcii bez akejkoľvek diskriminácie, nátlaku či násilia tak, ako je to vyjadrené v ľudsko-právnych dokumentoch. (Akčný program OSN prijatý na Medzinárodnej konferencii o populácii a rozvoji, Káhira, 5. – 13. septembra 1994, čl. 7.3).

V prílohe B uvádzame znenie *Charty sexuálnych a reprodukčných práv IPPF*.

2.1.11| Plánované rodičovstvo

Znamená slobodne sa rozhodnúť o počte a čase narodenia svojich detí. Znamená to aj právo na zdravie a prístup k potrebným informáciám a službám. Vychádza z presvedčenia, že každý človek má právo slobodne sa rozhodnúť, či a kedy počne a porodí deti, a že antikoncepcia a reprodukčná starostlivosť a informácie by mali byť bežne dostupné, aby pomohli otehotnieť alebo predísť neželanému tehotenstvu.

2.1.12| Informovaný súhlas

Je to slobodne a bez nátlaku, na základe dostatočného množstva objektívnych a relevantných informácií podľa najnovších vedeckých poznatkov, vykonaný súhlas.

2.1.13| Výchova k manželstvu a rodičovstvu (VMR)

Vychádzajúc z platnej Konceptie VMR (1996), je podľa platných a priebežne aktualizovaných učebných osnôv (dostupné na www.statpedu.sk) zacielená na *utváranie základných vedomostí a zodpovedných postojov v oblasti partnerských vzťahov a rodičovstva v súlade s vedeckými poznatkami a etickými normami*.

Jej obsahom sú otázky súvisiace s výberom životného partnera, významom manželstva a rodičovstva, poznatky súvisiace s potrebami a výchovou dieťaťa

v rodine, významom rodiny pre dieťa a naopak. Nemali by chýbať základné poznatky o komunikácii v rodine a výcvik sociálno-komunikačných zručností. Cieľom je vychovávať deti tak, aby sa dokázali rozhodnúť, či mať deti, s kým, koľko a kedy.

VMR nie je samostatným vyučovacím predmetom, ale má povinné učebné osnovy. Je chápaná ako transpredmetné vyučovanie, t. j. jednotlivé jej časti definované v osnovách sa majú vyučovať podľa vhodnosti a potreby na viacerých predmetoch. Je v kompetencii každého učiteľa, kedy, v akom rozsahu a ako bude realizovať jeho úlohy a ciele.

2.1.14| Výchova k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov

Hlavným cieľom výchovy k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov na 1. a 2. stupni ZŠ je prispieť k pochopeniu významu a hodnoty rodiny, ľudského života, zdravia, vlastného tela, ako aj priateľských vzťahov, vzťahov medzi dievčatami a chlapcami. Cieľom pritom nie je len poznanie, ale aj vytváranie a upevňovanie autentických, sociálne a spoločensky prospešných postojov a hodnôt.

2.1.15| Sexuálna výchova

Sexuálna výchova – v širšom zmysle slova: cielená spoločenská a celoživotná činnosť ovplyvňujúca sexuálne správanie, postoje a hodnotový systém človeka; v užšom zmysle slova vyučovací predmet v škole.

Jej obsahom sú problémy súvisiace s vývinom sexuálnej a rodovej identity, fyziologické a anatomické odlišnosti pohlaví, prežívanie sexuality a jej zaskomponovanie do hodnotového systému, prijatie všeobecne akceptovaných a spoločensky únosných noriem a vzorcov správania vo vzťahu k sexualite. V jej vymedzení sa zdôrazňuje holistický prístup vychádzajúci z právneho kontextu, ktorý zahŕňa biologické, emocionálne a sociálne aspekty sexuality. Pozostáva z troch zložiek:

- pomoc mladým ľuďom získavať presné a neskreslené informácie,
- rozvíjanie životných zručností,
- vytvárania pozitívnych postojov a hodnôt v oblasti sexuality.

V prvej zložke poskytuje mladým ľuďom základné vedomosti o reprodukčných právach, informácie, ktoré vyvracajú rôzne mýty v oblasti sexuality, informácie o službách v danej oblasti a ďalšie. V druhej sa rozvíjajú životné

zručnosti ako kritické myslenie, komunikačné zručnosti, rozhodovanie sa, sebadôvera, asertivita, schopnosť brať na seba zodpovednosť, empatia a ďalšie. V tretej zložke sa vytvárajú pozitívne postoje a hodnoty v oblasti sexuality a medziľudských vzťahov, napr. otvorenosť voči názorom iných, sebaúcta a úcta k iným, pozitívne postoje k sexualite a k reprodukčnému zdraviu a ďalšie (K. Wellings, R. Parker, J. V. Lazarus, 2009).

Jednoduchšie vymedzenie SXV hovorí, že je to proces získavania informácií, formovania postojov, presvedčení a hodnôt v oblasti sexuality, týkajúcich sa sebaobrazu jednotlivcov, vzťahov a intimity (L. Rovňanová et al., 2007).

Sexuálna výchova by mala byť otvorená komunikácia medzi učiteľom a žiakmi, vychádzajúca z otázok žiakov o sexualite a z ich potrieb. Mala by smerovať k hlbšiemu poznaniu a porozumeniu jednotlivým oblastiam sexuality, partnerským vzťahom a ich dôsledkom na život človeka a byť návodom na zdravší a plnohodnotnejší intímny, partnerský a sexuálny život v súlade s etickými normami.

Pedagogický slovník (2008, s. 211) definuje sexuálnu výchovu ako výchovu „smerujúcu k získaniu návykov, zručností, vedomostí, hodnôt, noriem a postojov v oblasti sexuálnych vzťahov medzi mužom a ženou“ vo všetkých vydaniach od roku 1995 s poznámkou, že o stratégiách jej optimálnej realizácie sa dodnes vedú diskusie.

Pri sexuálnej výchove by sa malo zdôrazňovať poskytovanie možnosti získať informácie a fakty, pochopiť ich význam pre život, naučiť sa aktívne vyhľadávať informačné zdroje a odborné služby v prípade núdze a zároveň poskytovať pomoc pri vytváraní zmyslu pre osobnú zodpovednosť za svoje konanie, za vlastné aj partnerovo či partnerkino zdravie a pre rešpektovanie pocitov a hodnôt iných ľudí.

Niekoľko otázok na zamyslenie:

- *Ak existuje rozdiel, aký je medzi sexuálnou výchovou a výchovou k manželstvu, rodičovstvu a výchovou k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov?*
- *Ktoré indikátory ich odlišujú? Prečo?*
- *Prečo pôvodné učebné osnovy sexuálnej výchovy z roku 1994 boli v roku 1998 premenované na učebné osnovy výchovy k manželstvu a rodičovstvu, pričom obsah, ciele a úlohy sa zmenili minimálne?*

- *Nediskriminuje názov výchova k manželstvu a rodičovstvu skupiny ľudí, ktorí z rôznych objektívnych či subjektívnych dôvodov neuzavrú manželstvo, nestanú sa rodičmi, nemajú záujem o partnerský vzťah?*
- *Kde a ako sú zadefinované „správne postoje“?*

2.1.16| Kvalita života

Kvalita života je podľa Svetovej zdravotníckej organizácie to, ako jednotlivci vnímajú svoju pozíciu v živote – v kontexte kultúry a hodnotových systémov, v ktorých žijú, a vo vzťahu k svojim cieľom, očakávaniam, štandardom a záujmom. Týka sa telesného zdravia, psychologického stavu, miery závislosti, sociálnych vzťahov, osobných presvedčení a vzťahov k významným aspektom prostredia. Prekonáva biomedicínsky model zdravia, vnáša do medicínskeho prostredia humanistický prístup a je výzvou aj pre iných odborníkov a odborníčky, ako sú lekári a lekárky. Rozlišujeme **6 oblastí kvality života**:

- *telesná kapacita* – bolesť, nepohoda, energia a únava, spánok a oddych,
- *psychologický stav* – pozitívne pocity, myslenie, učenie, sebaúcta, vnímanie vlastného tela a vzhľadu,
- *miera nezávislosti* – mobility, aktivity, látkové závislosti, pracovná kapacita,
- *sociálne vzťahy* – osobné vzťahy, sociálna podpora, sexuálna aktivita,
- *prostredie* – fyzická bezpečnosť a istota, domov, finančné zdroje, zdravotná a sociálna starostlivosť – prístup a kvalita, nové informácie, voľný čas, doprava...,
- *spiritualita, náboženstvo, osobné presvedčenie*.

2.1.17| Hnutie pre voľbu (pro choice)

Zdôrazňuje právo ženy slobodne sa rozhodnúť o svojom tehotenstve. Jeho zástancovia obhajujú názor, že život plodu začína až mozgovou činnosťou. Problém interrupcií chápu v širších spoločensko-populačných súvislostiach deklarovaných v Charte sexuálnych a reprodukčných práv IPPF. Popri práve ženy slobodne sa rozhodnúť zdôrazňujú aj právo každého dieťaťa narodiť sa ako chcené a milované od počatia. Presadzujú právo dvojíc na plánované rodičovstvo, podľa ktorého sa môžu slobodne a zodpovedne rozhodnúť o počte svojich detí a o časovom odstupe medzi nimi. Nezdôrazňujú ideál, skôr rešpektujú realitu, v ktorej sa človek rozhoduje sám o svojom sexuálnom živote.

Sexualitu vnímajú ako hodnotu, ktorá sa nedá redukovať len na reprodukčnú funkciu, ale aj milostnú a relaxačnú. Rozhodnutie priviesť na svet dieťa považujú za obrovskú zodpovednosť, a preto sa usilujú presadzovať myšlienku „od interrupcií k antikoncepcii“ (J. Miedzgová, 1994).

2.1.18| Hnutie pre život (pro life)

Jeho podstata tkvie v nedotknuteľnosti ľudského života a v potrebe povinnosti chrániť práva ešte nenarodeného dieťaťa. Jeho zástancovia sú presvedčení, že ľudský život vzniká už v momente počatia. Svetonázorovo sa tento postoj opiera o náboženské východiská. V postoji katolíckej cirkvi k sexuálnemu životu sa zdôrazňuje zmysel manželstva a lásky privádzajú na svet deti. Zdôrazňuje kresťanský morálny ideál. Ak sa počatiu kladú prekážky, z lásky sa stáva rozkoš, a to je nesprávne vnímanie sexuálneho života. Jediným prijateľným spôsobom vedomého ovplyvňovania času počatia sú prirodzené metódy. Najvážnejším argumentom zástancov tohto postoja je presvedčenie, že používanie antikoncepcie vedie k amorálnemu, ľahkovážnemu a nezodpovednému sexuálnemu správaniu (J. Miedzgová, 1994).

2.1.19| Násilie

Násilie je úmyselné použitie fyzickej sily alebo moci (ohrozujúcej alebo skutočnej) proti sebe, inej osobe alebo proti určitej skupine osôb, alebo spoločenstvu, ktoré buď vedie, alebo má vysokú pravdepodobnosť, že bude viesť k zraneniu, smrti, psychickej ujme, narušeniu vývinu alebo deprivácii (*World report on violence and health*). Násilie sa často vymedzuje v súvislosti s agresivitou ako jeden z druhov sociálno-patologických javov. V oboch prípadoch ide o porušenie alebo porušovanie sociálnych noriem, pri ktorých násilník, resp. agresor obmedzuje práva a integritu osôb vo svojom okolí. Po dlhom období tabuizovania sa konečne aj na Slovensku verejne diskutuje o téme rôznych foriem násilia páchaného na deťoch. Uvedenej problematike sa na Slovensku a v Čechách venujú rôzni odborníci, zdôrazňujúc hrozivý rozsah problému. Vedecky skúmajú motívy páchatelov a páchateliek i spoločenský rámec vzniku nielen *sexualizovaného násilia*. Nezabúdajú pritom ani na jeho výskyt medzi zdravotne znevýhodnenými jedincami. Akcentujú potrebu ich riešenia s cieľom poľudštiť, normalizovať a zvyšovať kvalitu života osôb so zdravotným znevýhodnením, zvlášť u osôb s mentálnym postihnutím.

V tomto kontexte odporúčame publikáciu S. Mandzákovej a Š. Horňáka (2009).

Voči uvedenému problému v širokom spoločenskom diskurze nie sú ľahostajní ani profesionáli pôsobiaci v pomáhajúcich profesiách a pracovníci mimovládnych organizácií. Všetci sa snažia poskytnúť praktikom užitočné informácie, podnety a rady v podobe rôznych metodických a informačných materiálov s cieľom scitlivieť laickú i odbornú verejnosť na problematiku akejkoľvek formy násilia voči deťom.

Podnetné myšlienky nájdeme v materiáloch občianskych združení Pro Familia a ASPEKT, preložených a na naše podmienky aktualizovaných rakúskych originálnych materiálov od autoriek E. Sopková a I. Rajtáková: *Konať proti násiliu na deťoch* (2009), *Konať proti násiliu na dievčatách a chlapcoch* (2008) a *Konať proti násiliu na ženách* (2009). Pre pedagogickú prax sú užitočné informácie súčasťou *Metodickej príručky sexuálnej výchovy* (L. Rovňanová, I. Lukšík, L. Lukšíková, 2007), pracovných listov k nej (2007) a manuálu pre rovesnícke vzdelávanie *Sexuálna výchova v kontexte ľudských práv II.* (K. Glosová, L. Lukšíková, I. Lukšík, L. Rovňanová, 2013). Sú priamo použiteľné vo výučbe i výchovnej činnosti vždy primerane k cieľovej skupine, s ktorou sa pracuje. Všetky spomínané materiály obsahujú užitočné adresy, telefónne čísla i zoznamy odporúčanej literatúry na rozširovanie poznania v danej problematike.

Na to, aby sme sa posunuli od spravodlivého hnevu ku konštruktívnemu riešeniu, je nevyhnutné poznanie – zvýšenie celkovej informovanosti verejnosti: poskytnúť základné informácie o tom, čo je *sexuálne zneužívanie detí a sexuálne či sexualizované násilie na deťoch*, ako sa prejavuje, kto býva páchatelom, aké sú inštitucionálne aj laické možnosti na efektívnu prevenciu, čo môžu robiť policajti, zdravotníci, právnici, profesionáli pracujúci v pedagogických a sociálnych profesiách, aby zvyšovali spôsobilosti detí chrániť sa pred sexuálnym zneužívaním a akoukoľvek inou formou nátlaku či násilia.

Hoci sa formy násilia voči deťom odlišujú, majú aj čosi spoločné: netolerantné prekračovanie hraníc a neúctu k osobnosti dieťaťa vyjadrenú v autoritatívnom postoji silnejšieho dospelého človeka uplatňujúceho svoju moc voči slabšiemu dieťaťu.

Hľadanie ciest a účinných stratégií, ako učiť naše deti rozhodovať o sebe a za seba samostatne a zodpovedne, je komplikované faktom zlyhávania súčasnej

slovenskej rodiny v jej základných funkciách i nedostatočnej sexuálnej výchove v škole a školských zariadeniach. Naučiť deti povedať svoje silné NIE v relevantnej situácii je úlohou preventívnych vzdelávacích aktivít. To sformované a upevnené silné NIE môže totiž vzbudiť rešpekt a mnohým našim deťom zachrániť detstvo (L. Rovňanová, 2011, 2013).

2.1.20| Axiologizácia – výchova k hodnotám

Hodnoty sa dajú vyjadriť ako *vnútorné presvedčenie, ktoré každý človek považuje za osobnú pravdu, ktorej verí a podľa ktorej žije*. Na ich základe prijímame životné rozhodnutia. Často si ani neuvedomujeme, že ovplyvňujú našu voľbu, výber, zdá sa, že tu jednoducho sú a ovplyvňujú naše postoje a správanie. V súvislosti so vzdelávacím programom akcentujeme nevyhnutnosť naučiť sa komunikovať so žiakmi v škole o hodnotách spojených so sexualitou, komunikovať o hodnotách uznávaných v rodine, učiť sa rozpoznávať vlastné hodnoty a hodnoty iných a zároveň ich rešpektovať, hoci sa od tých našich môžu odlišovať. Je nesmierne dôležité vyjasniť si vlastné presvedčenie a konať v súlade s ním.

Hodnotu vyjadruje a zabezpečuje *norma*. Je imperatívnym vyjadrením hodnoty, systémom pravidiel realizácie hodnôt. Pravidlo je len špecifickým vyjadrením normy, založeným na jej schopnosti merať hodnotu, byť jej kritériom. Najčastejšie si ich predstavujeme ako predpisy, ktoré je potrebné dodržiavať, rešpektovať. Ich autorita býva zdôvodnená sankciami vždy, keď človeku hrozí pokušenie správať sa v rozpore s normou. Normy pôsobia ako sito, ktoré zachytáva niektoré, relevantné fakty. Ich aplikácia vždy prináša komplexnejší obraz konkrétnej hodnoty. Hodnoty fungujú ako naše poistky, červené svetlo semafora, regulujúce naše správanie.

Axiologizácia znamená *hodnotovú výchovu, proces zvnútorňovania hodnôt*. V súčasnosti pociťujeme hlbokú neistotu v orientácii v hodnotách, hlavne v mladej generácii. Svetová kultúra je čoraz viac relativistická a pevné názory na hodnoty sa považujú za prežitok (M. Zelina, 2010).

V tejto súvislosti akcentuje otázka existencie tzv. *univerzality hodnôt* – majú to byť všeludské hodnoty alebo náboženské hodnoty alebo máme rezignovať na všeobecnú platnosť určitých hodnôt? M. Zelina (2011) uvádza rozdelenie hodnôt podľa Ch. Morrisa na:

- *Operatívne* – v nich jednotliviec uprednostňuje jeden objekt alebo stav pred druhým.
- *Uznávacie* – symbolizované hodnoty fixované ľudskou kultúrou (prikázania, napr. nezabiješ, neukradneš...).

Bežne človek väčšinu svojich hodnôt preberá od autorít – miesto hodnotenia sa nachádza *mimo neho*, ale stredobodom hodnotiaceho procesu je vlastný zmyslový zážitok, skúsenosť – miesto hodnotenia je *v ňom samom*. V detstve prevláda druhý prístup. Pod vplyvom výchovy sa dieťa vzdáva vlastného vnútorného zdroja vyhodnocovania a pokúša sa fungovať v pojmoch hodnôt iných autorít, často v snahe získať, udržať si lásku, uznanie, úctu. Prestane dôverovať vlastným zážitkom a ukladá prebrané hodnoty. Toto uznávanie nie je jasné vo vzťahu k vlastnému prežívaniu osobnosti, z čoho vyplýva všeobecný znak súčasného života – žijeme v protirečivých hodnotách, resp. hodnotovo bezhodnotovom svete. Súhlasíme s autorom v tom, že tým, že človek stratil, prenechal zdroj svojho vyhodnocovania iným, stratil kontakt so svojim vlastným hodnotiacim procesom, čo ho zneisťuje a robí ľahko manipulovateľným a zraniteľným. Strácame tak kontakt s potenciálnou vlastnou múdrosťou, strácame dôveru v seba samých. Odpútanie sa od seba môže byť príčinou napätia a neistoty. V tom vidí autor základný rozpor medzi pojmom človeka a tým, čo reálne skúsenostne prežíva, medzi intelektuálnou štruktúrou jeho hodnôt a nepoznaným hodnotiacim procesom v ňom. V tomto vidí M. Zelina časť základného odcudzenia moderného človeka seba samému a akcentuje obnovenie kontaktu so skúsenostným zážitkom, ktorý ponúka vlastný zdroj hodnotenia a môže znamenať obnovenie kontaktu človeka so sebou samým. Dôležité je začať používať svoju zážitkovú skúsenosť ako priamy oporný bod, na ktorý sa môže obrátiť ako na usmerňovateľa svojho správania. Tento proces postupne nadobúda mnohé charakteristiky z útleho detstva. Môže sa stať, že sa človek radí so svojou skúsenosťou, ktorá sa nemusí vždy kryť s uznávanými a prijatými sociálnymi normami.

Viac o hodnotách, hodnotení zrelých ľudí, námetov na zlepšenie hodnotenia, smerov hodnôt (C. Rogers), hodnotových orientácií (E. Spranger), metód axiologizácie (morálne dilemy) a autoregulácie v kontexte výchovy (sebareflexia, sebahodnotenie, sebavedomie, sebaovládanie, sebariadenie a sebatvorba), teórie morálneho rozvoja a štádia rozvoja hodnotiaceho myslenia (napríklad G. I. Kohlberg, N. A. Baturin) nájdeme v mnohých dostupných

monografiách. Je dôležité venovať viac pozornosti výchove k hodnotám, zodpovednosti a sebadôvere. V súčasnosti je množstvo výbornej literatúry s odborne spracovanými metodickými námetmi, napríklad *Hry pro výchovu k odpovědnosti a sebedůvěře* (J. Canfield, F. Siccone, 1998), *Hry pro zlepšení motivace a sebepojetí žáků* (J. Canfield, 1997) a mnohé ďalšie, ktoré uvádzame ako odporúčanú literatúru v prílohe C. Pre potreby nášho vzdelávacieho programu uvádzame typológiu človeka podľa hodnotovej orientácie podľa E. Sprangera (In V. Smékal, 2002):

- *Teoretický člověk* – usiluje sa o poznanie pravdy, zákonitostí, podstaty sveta. Nemusí to byť len vedec, ale aj opravár, farmár – každý, pre koho je hlavnou hodnotou poznanie pravdy, múdrosti, znalosti a poznatky. Najlepšie sa tento človek cíti pri štúdiu, čítaní kníh, rád navštevuje knižnice.
- *Ekonomický člověk* – hľadá úžitok, zisk. Je to človek egocentrický, myslíaci len na vlastný prospech a blaho. Hodnotné pre neho je len to, čo prospieva jemu, jeho rodine. Najlepšie sa cíti v trhových, finančných a ekonomických vzťahoch.
- *Estetický člověk* – hľadá v okolí svete najmä zážitky, estetické dojmy, príležitosti k estetickému sebvýjadreniu. Všetko vníma ako harmonické alebo disharmonické, pekné alebo škaredé. Žije medzi farbami, zvukmi, a pritom nemusí byť vôbec umelec alebo estét. Najlepšie sa cíti na koncerte alebo v galérii či pri dobrej knihe.
- *Sociální člověk* – hľadá seba v iných ľuďoch. Žije pre druhých, usiluje sa získať ich priazeň, priateľstvo a lásku. Vyhľadáva ľudí, nedokáže byť sám. Rád ľuďom poslúži, snaží sa byť užitočný. Očakáva podobné správanie aj od iných. Najlepšie sa cíti medzi ľuďmi v družnom rozhovore, kde oceňujú jeho vlastnosti.
- *Mocenský člověk* – presadzuje seba, svoje záujmy, presvedčenie, moc v mene vyšších princípov, v mene ideálov. Moc dosahuje nielen cestou fyzického a psychického násillia a pomocou manipulácie s druhými ľuďmi, ale aj prostredníctvom sociálnych a právnych noriem. Manipuluje s ľuďmi aj v duchovnom zmysle slova. Najlepšie sa cíti ako poslanec, rečník na politickom zhromaždení, prezentátor svojich názorov v masmédiách a podobne.
- *Náboženský člověk* – hľadá zmysel života cez vieru v niečo a nemusí to byť Boh. Patrili sem významné osobnosti dejín – Giordano Bruno alebo

Spinoza, ktorí boli exkomunikovaní z cirkvi, ale napriek tomu hľadali neustále a intenzívne zmysel bytia človeka na svete, zmysel svojho života, ale najmä zmysel existencie ľudstva. Môžeme hovoriť tiež o filozofickom type človeka, ktorý sa najlepšie cíti v stave kontemplácie o bytí a v rozhovoroch o tom, kto sme, prečo sme tu a kam smerujeme.

Na základe Sprangerovej typológie je vytvorený dotazník HO-PO-MO (hodnoty, postoje, motivácia) zameraný na identifikáciu oblastí hodnôt: vzdelávacie, estetické, mravné, ekonomické a sociálne hodnoty (autor je J. Vonkomer).

2.2| Vzdelávací program v kontexte medzinárodných a národných dokumentov

V súlade s potrebami holistického prístupu k realizácii vzdelávacieho programu stručne uvádzame odkazy na niektoré dôležité medzinárodné a národné dokumenty. Oboznámenie sa s nimi by malo zlepšiť porozumenie širšiemu kontextu VMRaEIV.

- **Medzinárodné zmluvy a záväzky SR** voči medzinárodne uznávaným ľudsko-právnym štandardom (OSN, WHO, EÚ a EK) a ich implementácie na národnej úrovni v programoch prijatých vládou SR.
- **Koncepcia štátnej rodinnej politiky**, kde sú zahrnuté princípy VMR.
- **Komplexný program prevencie nákazy HIV/AIDS** v SR.
- **Národný program podpory zdravia.**
- **Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien** (CEDAW, OSN, 1979) zaručuje prístup k potrebným informáciám a vzdelaniu, pričom podľa Odporúčania CEDAW č. 21 sa plánovaním rodiny rozumie aj zaručená sexuálna výchova. Výbor pre odstránenie diskriminácie žien na svojom 41. zasadnutí (2008) prerokoval monitorovaciu správu SR o plnení CEDAW na Slovensku. V Záverečných zisteniach Výboru na odstránenie diskriminácie žien pre Slovensko výbor konštatuje: „Výbor je ďalej znepokojený nedostatočným prístupom k sexuálnej výchove na školách, ktorá nevyzerá, že by napĺňala potreby dievčat a chlapcov a prispievala k plneniu povinností zmluvného štátu v tomto smere“ a odporúča, aby zmluvný štát (Slovensko) „zabezpečil, že sexuálna výchova, zamierená na dievčatá aj chlapcov, bude široko podporovaná na školách.“

- **Dohovor o právach dieťaťa (OSN, 1979)** v článku 24 zaväzuje štáty na prijímanie opatrení na „rozvoj výchovy k plánovanému rodičovstvu a služieb v tejto oblasti“. Podrobnejšie princípy sexuálnych a reprodukčných práv mladistvých sú ďalej rozpracované v **Akčnom pláne Medzinárodnej konferencie OSN o populácii a rozvoji, prijatom v Káhire roku 1994** (OSN, 1994).
- **Európsky dohovor o ľudských právach** zaručuje deťom prístup k objektívnej sexuálnej výchove, čo potvrdil opakovane svojimi nálezmi Európsky súd pre ľudské práva. Napriek týmto medzinárodným záväzkom, ako aj poznaniu, podloženému prieskumami o účinnosti a dôležitosti sexuálnej výchovy pre prevenciu rizikového správania mládeže úroveň tejto výchovy v SR stále nenapĺňa ani minimum z požiadaviek.
- **Európske štandardy pre sexuálnu výchovu (EK v spolupráci s WHO)** – predstavujú rámec pre špecialistov v školstve, zdravotníctve a sociálnych službách. Východiskami sú odporúčania WHO v súvislosti so stúpajúcou mierou HIV a sexuálne prenosnými infekciami, neželaných tehotenstiev mladistvých atď. Dokument bol vytvorený ako odpoveď na naliehavú potrebu štandardizovať nejaký rámec pre základy sexuálnej výchovy v európskom regióne. Materiál podporuje holistický prístup založený na pochopení vlastného hodnotového rámca a sexuality ako oblasti ľudského potenciálu, pomáha mladým rozvíjať základné zručnosti, ktoré im umožnia slobodne sa rozhodovať o svojej sexualite a vzťahoch v rôznych vývojových stupňoch a chrániť sa pred možnými rizikami (Ch. Winkellman et al., 2010).
- **Koncepcia VMR a učebné osnovy VMR** – schválené MŠ SR 29. 6. 1998 č. 2493/1998-41 – posledná inovácia z 15. 3. 2010 (podľa nich je zaradenie učiva do jednotlivých ročníkov a určenie počtu hodín v kompetencii učiteľov). Z Koncepcie VMR vyplýva niekoľko odporúčaní, ktorých realizácia by mala prispieť k tomu, aby sa VMR stala organickou, cieľavedomou a systematickou súčasťou práce všetkých škôl, učiteľov a každodenného života v školách. V súčasnosti **chýba dôsledná analýza skutočného stavu realizácie VMR v slovenských školách i systematický model odbornej prípravy a ďalšieho vzdelávania** koordinátorov a učiteľov realizujúcich VMR, ktorí by mali garantovať plnenie úloh Koncepcie VMR v jednotlivých školách v zmysle uvedených dokumentov.

- **Uznesenie vlády SR č. 192 z marca 2008**, ktorým schválila **Národný program starostlivosti o deti a dorast v SR na roky 2008 – 2015** (bod B.1) – „zaradiť problematiku komerčného sexuálneho zneužívania detí do sexuálnej výchovy v základných školách“ a v časti 6, úloha 3 – „inovovať učebné osnovy VMR a navrhnúť zmenu všeobecne záväzných právnych predpisov na podporu výchovy k sexuálnemu zdraviu, plánovanému rodičovstvu, prevencii SPI (používanie kondómov), sexuálnemu zneužívaniu detí a mládeže, a to s dopadom na žiakov 1. stupňa ZŠ.“
- **Štátny vzdelávací program a jeho prierezové témy:** osobnostný a sociálny rozvoj, mediálna výchova, multikultúrna výchova, ochrana života a zdravia a tvorba projektov a prezentačné zručnosti. Kľúčové kompetencie ako jedna z cieľových kategórií a zároveň prostriedok edukácie.
- **Vzorové učebné osnovy výchovy k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov** (I. Lukšík, E. Poliaková, L. Rovňanová) zverejnené ako súčasť vzoru tvorby školských vzdelávacích programov v časti voliteľných predmetov (www.statpedu.sk). V učebnom zdroji uvádzame v prílohe A návrh uvedených učebných osnov pre 2. stupeň ZŠ.

Poznámka:

Historicky sa pomenúvanie oblasti výchovy a vzdelávania súvisiacej so sexualitou menilo. V minulosti sme patrili medzi krajiny, ktoré kladli základy sexuálnej výchovy v Európe a vedecky aj inštitucionálne ju rozvíjali (E. Poliaková, 2003) pod rôznymi názvami a dodnes vládne v tejto oblasti veľká pojmová neujasnenosť a nejednotnosť často determinovaná ideologicky.

Uvádzame niektoré staršie názvy: *pohlavná výchova, výchova k rodičovstvu, manželská a rodičovská výchova, rodinná výchova, príprava k manželstvu a rodičovstvu, výchova pre život v rodine* až po súčasný názov *výchova k manželstvu a rodičovstvu*, ktorý sme v našom vzdelávacom programe rozšírili ešte o etiku intímnych vzťahov (vrátane partnerských).

V texte prezentujúcom diskurzy o sexualite (kapitola 3, 4) uprednostňujeme pojem *sexuálna výchova*, pretože ho považujeme za najvhodnejší a najkratší.

3| Od sexuálnej výchovy k výchove k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov

Za systémový a kvalitatívny krok vpred v problematike sexuálnej výchovy (SXV) môžeme považovať rok 1994, keď vtedajšie Ministerstvo školstva SR schválilo UO SXV pre 1. a 2. stupeň základnej školy (ZŠ) a pre stredné školy (SŠ) s platnosťou od 1. 9. 1994 dňa 26. 7. 1994 pod č. 4028/94-212 a až do roku 1998 sa oficiálne používal termín „sexuálna výchova“ na pomenovanie danej oblasti výchovy. Podľa nich bola SXV ako súčasť výchovy k manželstvu a rodičovstvu zacielená na „*utváranie základných vedomostí a správnych postojov v oblasti heterosexuálneho správania a reprodukcie*“ (s. 2).

Garantkou ich zrodu bola E. Poliaková, ktorá sexuálnu výchovu definovala ako „*nepretržitý vplyv pôsobiaci počas celého obdobia výchovy a vzdelávania jedinca na vývin ľudskej sexuality, kde sexuálne postoje a spôsoby správania stoja v centre výchovno-vzdelávacích záujmov*“ (2002, s. 7).

Používanie slovného spojenia „sexuálna výchova“ sa stalo spoločensky diskutovaným problémom a na základe pripomienok niektorých pedagógov, rodičov, spoločenských organizácií, ale hlavne predstaviteľov cirkví sa v roku 1996 vytvorila pri MŠ SR pracovná skupina, ktorej členmi boli predstavitelia rôznych názorových skupín na obsah vyučovania SXV, jeho zaradenia do jednotlivých ročníkov a vyučovacích predmetov (odmietali jej zaradenie ako samostatného predmetu do učebného plánu školy a polemizovali o „nevhodnosti“ názvu „sexuálna výchova“ a žiadali jeho zmenu). Pracovná skupina dala podnet MŠ SR na dôkladné prerokovanie „problematických“ otázok SXV (plánované rodičovstvo a antikoncepcia, sexuálna orientácia a LGBT, rodové stereotypy, sexuálne a reprodukčné práva) a inováciu učebných osnov tak, aby boli akceptovateľné všetkými názorovými skupinami.

Táto úloha vyplývala pre MŠ SR aj z uznesenia vlády SR č. 390 zo 4. júna 1996 v materiáloch Rozpracovanie komplexného programu prevencie nákazy HIV/AIDS v rezorte školstva a tiež Národného programu podpory zdravia

schváleného uznesením vlády SR č. 659 v novembri 1991. Nutnosť a dôležitosť SXV (ale s novým názvom) deklarovala prijatými dokumentmi aj vláda SR, schváliac 4. júna 1996 uznesením č. 389 Konceptiu štátnej rodinnej politiky, kde v časti Základné princípy štátnej rodinnej politiky v bode C boli zahrnuté aj princípy už nie SXV, ale výchovy k manželstvu a rodičovstvu.

Následne z poverenia MŠ SR bol v marci 1997 v Štátnom pedagogickom ústave (ŠPÚ) vypracovaný návrh aktualizácie UO SXV, pričom názov „sexuálna výchova“ bol nahradený novým názvom platným do súčasnosti – „výchova k manželstvu a rodičovstvu“ (VMR). Definitívny návrh UO VMR rešpektoval všetky pripomienky rôznych názorových skupín a bol súčasťou návrhu Konceptie VMR obsahujúcej problémové východiská, ciele a princípy VMR, inštitucionálne zabezpečenie cieľov a ďalšie úlohy a opatrenia na priebežné skvalitňovanie VMR v ZŠ a SŠ a platiacej dodnes. S platnosťou od 1. septembra 1998 schválilo MŠ SR dňa 29. júna 1998 UO VMR pod číslom 2493/1998 – 41. Aké pozadie mala transformácia názvu? Ako uvádza E. Poliaková (2003, s. 18), jedným zo základných dôvodov mal byť fakt, že „vývojovo najstaršími cieľovými kategóriami tejto výchovy sú manželstvo a rodičovstvo“. Prikláňame sa skôr k autorkinmu názoru, že zmena názvu bola vyvolaná hodnotovo odlišnými názorovými, ideologickými i politickými tlakmi a rozhodne nebola výsledkom pedagogického zvažovania výchovných cieľov v SXV.

Posledná inovácia UO VMR pochádza z roku 2010 a boli schválené MŠ SR 15. marca 2010 pod číslom 4560/2010-916 s platnosťou od 1. septembra 2010. Podnetom na ich poslednú aktualizáciu bolo uznesenie vlády SR č. 192 z 26. marca 2008, ktorým vláda SR schválila Národný program starostlivosti o deti a dorast v SR na roky 2008 – 2015. Podľa bodu B.1. tohto programu uložila podpredsedovi vlády a ministrovi školstva zabezpečiť jeho realizáciu do r. 2015. Predmetný národný program v časti 4. Úrazy a násilie stanovil rezortu školstva úlohu č. 15 v znení Zaradiť problematiku komerčného sexuálneho zneužívania detí do sexuálnej výchovy v ZŠ a v časti 6. Dorastový vek úlohu č. 3 Inovovať UO VMR a navrhnúť zmenu všeobecne záväzných právnych predpisov na podporu výchovy k sexuálnemu a reprodukčnému zdraviu, plánovanému rodičovstvu, prevencii sexuálne prenosných infekcií (SPI) – používanie kondómov, sexuálnemu zneužívaniu detí a mládeže, a to aj s dopadom na žiakov 1. stupňa ZŠ. Uvedené bolo zohľadnené a učebné osnovy VMR aktualizované. V súčasnosti by mali byť dostupné na webstránke ŠPÚ.

V rámci procesu prípravy školskej reformy podľa nového školského zákona od 1. 9. 2008 vznikol návrh (I. Lukšík, E. Poliaková, L. Rovňanová) aktualizovaných učebných osnov pre predmet VMR s názvom „Výchova k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov“ (VMRaEIV), zohľadňujúci výsledky výskumov zameraných na poznatky žiakov a učiteľov v oblasti sexuálneho a reprodukčného zdravia a práv (I. Lukšík, L. Lukšíková, 2005) ako súčasti prípravy metodického materiálu (metodická príručka a pracovné listy) pre sexuálnu výchovu v rámci VMR pre 2. stupeň ZŠ (L. Rovňanová, I. Lukšík, L. Lukšíková et al., 2007) a bol predložený Štátnemu pedagogickému ústavu s ambíciou zaradiť problematiku VMRaEIV v novo koncipovanom ŠVP do prierezových tém.

Nestalo sa tak a návrh sa ocitol v uvedenom dokumente ako voliteľný predmet vo vzorových školských vzdelávacích programoch. Celý dokument bol dlho dostupný na stránke ŠPÚ len vo vzorových školských vzdelávacích programoch a my uvádzame v prílohe verzie pre ISCED 1 a ISCED 2.

V spomínanom období nebola „politická“ vôľa využiť aktuálne spracovaný dokument v novo koncipovaných dokumentoch transformujúcej sa školy. Napriek tomu veríme, že v rámci tvorby samostatného predmetu v ŠkVP, resp. záujmového útvaru poslúži ako užitočný zdroj na vypracovanie jeho vzdelávacieho štandardu.

4| **Výchova k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov v kontexte diskurzov o sexualite**

Sexualita muža a ženy sa nemôže primerane a výstižne charakterizovať len biologicko-medicínskymi kategóriami. Ako uvádzajú D. Marková (2007), G. Bianchi (2011) a I. Lukšík, M. Supeková (2003), na realizáciu a formovanie sexuálneho citenia, myslenia a správania je rozhodujúce sociálne a individuálne formovanie sexuálneho potenciálu prostredníctvom socio-kultúrnych faktorov. Sexualita sa stáva „*socio-sexualitou, pričom sexuálne normy a sexuálne správanie sú historicky, socio-kultúrne, a tým interkultúrne rôzne podmienené. Môžeme hovoriť o variabilite a plasticite ľudských sexualít*“ (Marková, 2007, s. 53).

Vychádzajúc z faktu, že sexualita je sociálnym konštruktom, aj výchova s ňou súvisiaca (a je jedno pod akým názvom, obsah a ciele sú dôležité) musí mať vlastnú históriu, svoj „*diskurzívny príbeh*“. Ako uvádzajú spomínaní autori, *diskurzy* sú to, podľa čoho sa konkrétna téma komunikuje.

Rozprávač (sociálna skupina) ním prezentuje svoje skryté alebo otvorené mocenské ambície. Sem patria metafory, obrazy, príbehy, tvrdenia, oznámenia, štýl komunikácie, jazyk tela, spôsob obliekania, preferované témy, všetky spôsoby prezentácie významov, ktoré spolu produkujú istú verziu javov. Jednoduchšie napísané: *diskurz obsahuje informácie o tom, kto, kedy, kde a ako hovorí/píše o veci alebo jave*.

4.1| **Diskurzívne prúdy o sexualite**

Autori sa zhodujú na tom, že v súčasnosti môžeme identifikovať *štyri dominantné diskurzívne prúdy* obsahujúce tému sexuality, ktoré prezentujeme v takom poradí, v akom sa historicky vyprofilovali. Ich striedanie bolo a je viac-menej konfliktné v súvislosti miery vplyvu a možnosti uplatňovania

moci. Odrážajú skutočnosť využívania (či skôr zneužívania) sexuality ako nástroja na utláčanie určitých sociálnych skupín. Sexuálne normy a zvyky spoločnosti sa neustále menia, striedajú a interpretujú podľa toho, kto má moc. D. Marková (2007) uvádza, že môžu byť použité aj na trestanie a ponižovanie tých členov spoločnosti, ktorí sa neprispôbia, a to bez ohľadu na to, či sú tieto normy a zvyky správne alebo konštruované tak, aby stigmatizovali a zastrašovali.

- **Kresťanská tradícia posilnená viktoriánskou morálkou**

Je rozvinutím židovsko-kresťanskej tradície v našom kultúrnom prostredí. Sexualita je v ňom ohraničená domovom a manželstvom a má inštrumentálnu hodnotu, ktorá sa premieta do reprodukčnej funkcie. Sexualita je riadená príkazmi a zákazmi (nahota, nevera, komunikácia sexuality na verejnosti), prísnyimi normami (monogamia, manželstvo).

Takzvané abnormality sa trestajú, sú vylučované alebo ignorované (homosexualita), pričom sa ohrozujúce správanie analyzuje v pojmovom rámci tabu a hriechu. *Priama komunikácia o sexualite prakticky neexistuje.*

- **Vedecký, medicínsky a sexuologický prúd**

Charakteristickým znakom je snaha o maximalizáciu vedeckosti a objektívnosti (1890 – 1980) a ideologicky sa opiera o religiózny program novej strednej triedy. Usiluje sa nájsť mechanizmy sexuality, ktoré by umožnili získať kontrolu nad vlastnou sexualitou a odolávať sexuálnym pudom a impulzom. Čiastočne sa uvažuje v pojmoch príjemnosti a rozkoše, čím sa hodnotová poloha sexuality rozširuje z inštrumentálneho čiastočne aj o autonómny rozmer, ale rozdielne sa interpretuje u žien a u mužov. V sexualite sa akceptuje regulujúci vplyv noriem, ktorými sú najmä mužská sexualita, heterosexuality a manželstvo. Sex je považovaný za prirodzenú silu, ktorá je v opozícii k civilizácii, kultúre a spoločnosti a je záležitosťou jednotlivca. Poznanie v tejto oblasti je transkultúrne a transhistoricky platné. *Priama komunikácia o sexualite je biologizujúca a medicínska.*

- **Občiansky liberálny prúd**

V 60. rokoch minulého storočia nastala kríza sexuologickej paradigmy, ako aj celého hodnotového programu strednej triedy. Došlo k prehodnoteniu

sexuality v ére „sexuálnej slobody“. Otázka príjemnosti/rozkoše sa dostala do popredia a sexualita sa stáva hodnotovo autonómnou. Dominantnými normami sú sexuálna sloboda a rovnoprávnosť a v sexualite prestáva existovať akýkoľvek zákaz, čo bolo sprevádzané rozvinutím feministických hnutí, hnutím za spoločenskú akceptáciu homosexuálov. Moderné antikoncepčné prostriedky prispeli k mocenskému vyrovnávaniu sa žien s mužmi. Narastá tolerancia k erotickej a pornografickej produkcii, sexuálna výchova sa postupne presadzuje v školách. *Priama komunikácia o sexualite zahŕňa všetky jej oblasti a stáva sa skutočným spoločenským diskurzom.*

- **HIV/AIDS rizikový prúd**

Pod vplyvom pandémie HIV sa ukončuje dekonštrukcia ideologických pozadí predchádzajúcich koncepcií sexuality. Do popredia sa dostávajú sociálny a kultúrny kontext sexuality, bez rešpektovania ktorých nie je možné dosiahnuť pôvodný cieľ tohto prúdu – *ochrana pred šírením HIV/AIDS* v rôznych kultúrach, subkultúrach a minoritách. Jedným z kľúčových pojmov v priestore sexuality sa stáva *sexuálna identita*. Tento prístup je z axiologického hľadiska programovo nehodnotiaci.

Jediným normotvorne pôsobiacim prvkom je všadeprítomné *odporúčanie bezpečného, resp. bezpečnejšieho sexu*, inými slovami odporúčanie používať prezervatív a vyhýbať sa nechráneným sexuálnym aktivitám s partnerom alebo partnerkou, ktorého/ktorej HIV status nepoznáme. Akékoľvek ohrozujúce správanie sa analyzuje v pojmovom rámci *rizika*, pričom sa *akcentuje* jeho inštrumentálny charakter. *Diskurz o sexualite je všeobecný.*

4.2| Tabu, hriech a riziko

Ďalšie komplikácie diskurzov o sexualite spočívajú v prelínaní sa troch úrovní konceptualizácie toho, čo sa môže v sexualite považovať za „nebezpečné“. G. Bianchi (2011) uvádza, že z biologického/evolučného hľadiska je v oblasti sexuality nebezpečné to, čo ohrozuje zachovanie druhu/rodu, a v tomto kontexte môžeme chápať aj pojmy, ktorými človek označoval nežiaduce správanie: *tabu, hriech a riziko*.

- **Tabu** – vyznačuje sa: animistické myslenie, prelínanie kognície a emócií, totemizmus – človek ako súčasť prírody. Centrom reflexie nežiaduceho správania je komunita. Tabu je kolektívne prijaté a dodržiavané rozhodnutie o neprípustnosti určitého správania. Trest za porušenie tabu je vopred jasný a nediskutovateľný, vykonáva sa v komunite. Príkladom funkčného uplatnenia konceptu tabu v súčasnej civilizácii je nahota v rodine. Tolerancia nahoty v rodinách býva veľmi odlišná.
- **Hriech** – vzniká neskôr, v kresťanskom prostredí. Charakterizuje ho prechod myslenia k deizmu (učenie uznávajúce jestvovanie jedného Boha, ale popierajúce jeho zasahovanie do behu sveta), vznik náboženskej morálky, prevažne magické myslenie, nehladajúce súvislosti, analogické, symbolické a personifikované, preto také tolerantné voči mnohým logickým rozporom (napr. súčasné odporúčanie katolíckej cirkvi používať prirodzené metódy antikoncepcie a odmietanie bariérových metód). Za hriech sa považuje porušenie normy, príkazu, zákazu, ktoré pochádzajú od autority (nadprirodzenej, resp. pozemskej – cirkev). Trest za hriech je diferencovaný podľa závažnosti hriechu, vina sa dá vykúpiť a vykonanie trestu sa deleguje na autoritu (kňaza).
- **Riziko** – tento koncept sa objavuje až v osvietenstve a predstavuje ho *sloboda rozhodovania*, ktorému človek čelí a rozmýšľa, racionálne spracováva pravdepodobnosť, s akou sa môžu objaviť nežiaduce dôsledky jeho konania a správania, napr.: Aká je pravdepodobnosť prenosu HIV pri nechránenom sexe s prostitútkou? Aká je pravdepodobnosť otehotnenia pri prvom pohlavnom styku? Pojem riziko je hodnotovo neutrálny vo vzťahu k javu, možnosť výskytu ktorého vystihuje. Príklad bežnej aplikácie rizikového diskurzu je napr.: otec požičiava auto svojmu synovi, ktorý ide s kamarátmi a kamarátkami na chatu, a nenápadne mu do tašky pribalí balíček kondómov. Nevyjadruje sa priamo k hodnote sexuality, ktorá na chate možno syna čaká, skôr vyjadruje svoj názor na riziko a na možnosť, ako mu predchádzať.

Skutočný problém podľa autora spočíva v tom, že súčasný diskurz o sexualite používa všetky tri pojmy – tabu, hriech aj riziko v jednej kultúre: v rodine X sa tabuizuje nahota, strýkova nevera sa považuje za hriech a dospievajúcemu

synovi sa zdôrazňujú riziká sexuálneho života. Pre mladého muža je veľmi ťažké zorientovať sa v tomto rámci, pretože tabu je o tichej kolektívnej dohode, hriech je o individuálnom zlyhaní a potrestaní autoritou a riziko je o individuálnej zodpovednosti, racionálnom uvažovaní alternatív a vyjednávania. Ako v takom chaose pracovať so sexualitou? Ťažká úloha!

4.3| Koncepcie sexuálnej výchovy

Rôznosť diskurzov o sexualite ovplyvnila aj formovanie rôznych koncepcií sexuálnej výchovy. Existujúce modely sa pohybujú na škále od negatívnej, konzervatívnej, reštriktívnej, represívnej sexuálnej výchovy po liberálnu či emancipačnú.

Uvádzame niekoľko rôznych prístupov na získanie hlbšieho vhľadu do zložitosti a nejednoznačnosti celej problematiky, ktoré upravila a spracovala z viacerých zdrojov D. Marková (2007, s. 57-60).

- **Represívny prístup** – akcentuje oddiaľovanie akýchkoľvek informácií o sexualite. Vidí v tom riziko vzbudenie nežiaducej zvedavosti detí, ktoré sú až do obdobia dospievania v tzv. latentnom stave. Komunikovaný záujem o sexualitu odporúča trestať, prepočuť, ignorovať, takticky odviesť pozornosť.
- **Liberálny prístup** – bojuje za slobodné uplatnenie pohlavného pudu z ľudsko-právneho hľadiska. Sexuálny život považuje za výsostne súkromnú vec jednotlivca, do ktorej nemá nikto právo zasahovať. Od tohto práva odvodzuje aj právo detí a mládeže na informácie, o ktoré majú záujem.

Predchádzajúci všeobecne známy prístup bol doplnený tretím modelom, tzv. „zlatou strednou cestou“:

- **Reštriktívny model** – povedať čo najmenej, iba toľko, koľko musím.
- **Permisívny model** – povedať všetko o všetkom, toľko, koľko len žiak porozumie.
- **Zlatá stredná cesta** – hovoriť účelne o zvolených problémoch, povedať toľko, koľko je potrebné.

Zovšeobecňujúcu klasifikáciu pedagogických prístupov k sexualite predložil F. Koch v roku 1995:

- **Negatívna sexuálna výchova** – represívna, autoritatívna, potláčajúca. Jej cieľom je reprodukcia, výchovné ciele sa orientujú v mladších ročníkoch na zachovanie nevinnosti a harmónie, u starších na manželstvo a rodičovstvo. Charakterizuje ju odvádzanie pozornosti od sexuality, akcentovanie sexuálnej zdržanlivosti, kontrola, trestanie prejavov detskej a ranej sexuality, neposkytovanie informácií. Ilustruje sa násilím a negatívnymi súvislosťami.
- **Zdanlivo schvaľujúca sexuálna výchova** – zdanlivo liberálna, pseudodemokratická. Aj jej cieľom je rodina, manželstvo a zodpovednosť. Informácie poskytuje len v kognitívnej oblasti (ľudské telo, biologické fakty, počatie, pôrod). Podmienečne uznáva predmanželskú sexualitu, ale len ak sú partneri zrelí, zodpovední a majú trvalý vzťah. Odvádza pozornosť od pozitívneho prežívania v oblasti sexuality.
- **Emancipačná sexuálna výchova** – dialogická, nerepresívna, humanistická, pozitívna, liberálna. Vychádza z predpokladu, že sexualita je reč tela. Poskytuje informácie z kognitívnej, afektívnej oblasti, akceptuje genitálne potreby. Sprevádza na ceste k sebapoznaniu, podporuje partnerstvo, zodpovednosť, solidaritu, toleranciu inakosti, menšín, bojuje s predsudkami a stereotypným vnímaním. Je dobré ju chápať ako perspektívny cieľ než rigidný program.

Z hľadiska zacielenia sexuálnej výchovy rozlišujeme v Európe 80. rokov 20. storočia:

- **Populačné vzdelávanie** zamerané hlavne na otázky antikoncepcie.
- **Sexuálnu výchovu** – v užšom vymedzení ako prípravu na sexuálny život bez ohľadu na manželstvo a rodičovstvo.
- **Vzdelávanie pre medziludské vzťahy a komunikáciu** – spája základné informácie s osobnými postojmi k opačnému pohlaviu.
- **Manželskú výchovu** – zameranú na prípravu na manželskú a rodičovskú rolu, sexuálna výchova je súčasťou prípravy na život v dospelosti všeobecne.

Iný pohľad rozlišujeme z vývojového hľadiska (Marková, 2007, s. 58):

- **Patologický model** – sexualita ako slabosť.
- **Ekologický model** – sexualita ako riziko.
- **Biografický model** – sexualita ako osobná skúsenosť a výber.
- **Kultúrny model** – sexualita ako sexuálna identita.

Zaujímavé vymedzenie sexuálnej výchovy ponúkajú I. Lukšík a M. Supeková (2003, s. 89-92). Podľa nich sa sexuálna výchova chápe ako:

- **Proces odovzdávania poznatkov o fyziológii a biológii človeka, reprodukcií a sexuálnej socializácii** – jednostranné poslanstvo zamerané len na prvoplánové aspekty sexuálneho zdravia.
- **Výchova k medziludským vzťahom s dôrazom na emocionálnu a duchovnú sféru** – vštepovanie morálnych princípov, rozvíjanie citovej oblasti jedinca v nadväznosti na neskoršie sexuálne túžby a potreby. Zdôrazňuje hodnotu lásky a vzájomných vzťahov. Neobsahuje informácie o rizikách súvisiacich so sexuálnymi aktivitami ani o spôsoboch ich prevencie.
- **Komplexná výchova podporujúca celkové sexuálne zdravie.** Výchovné ciele súvisia s učením a porozumením. Nie je len o informáciách, ale zahŕňa aj postoje k sexuálnej morálke a dôležitým cieľom je podpora osobnostnej autonómie.

Posledné triedenie, ktoré uvádzame, vychádza zo základných cieľov sexuálnej výchovy: sexuálna výchova by vôbec nemala byť; má rozvíjať fyzické zdravie; má rozvíjať osobnú autonómiu; má sa realizovať v náboženskom rámci.

Záver

Každé dieťa, mladý človek a všetci dospelí by si mali byť vedomí svojich základných ľudských práv, aby mohli robiť informované rozhodnutia, ktoré im umožnia viesť plnohodnotný a zmysluplný život. Všetci máme právo rozhodovať sa samostatne aj v otázkach sexuality, partnerských vzťahov, manželstva a rodičovstva. Ak sme informovaní a schopní informácie využiť, lepšie a zodpovednejšie sa rozhodujeme.

Uvedené ľudsko-právne východiská, rôzne diskurzy a prístupy k SXV majú rôzne kultúrne východiská, a preto sa viac či menej odlišujú. V praxi sexuálnej výchovy a VMRaEIV jej rôznorodosť závisí od toho, koľko je v nej dovoľné, a podľa toho, aké hodnoty vyznávajú ľudia, ktorí ju realizujú. Každý z nich však nejakým spôsobom ovplyvňuje chápanie sexuality a sexuálne správanie.

Komplexná holistická sexuálna výchova podporujúca sexuálne zdravie je autormi považovaná za výzvu aj pre ďalšie výchovy v škole. Škola je totiž generačne diferencovaným prostredím, v ktorom sa stretávajú deti a dospelí s rôznymi prístupmi k sexualite a v súlade s nimi ju aj prezentujú a komunikujú. Od učiteľov v škole (ale aj rodičov doma) sa očakáva ľudská i odborná schopnosť podporovať konceptualizáciu sexuality s výrazným etickým rozmerom tak, aby im v jej realizácii na osobnej i partnerskej úrovni priniesla čo najmenej sklamaní.

Zoznam bibliografických odkazov

Akčný program Medzinárodnej konferencie OSN o populácii a rozvoji (ICPD). Káhira, 1994.

BIANCHI, G. 2003. Sexualita ako politikum, sexualita a občianstvo. In BIANCHI, G. (Ed.): *Upgrade pre sexuálnu výchovu*. Bratislava : VEDA, 2003. ISBN 80-224-0783-6. s. 93-100.

BIANCHI, G. 2011. Subjektivnosť sexuality: diskursy sexuality, sexuálnej spokojenosti, významy sexu, motívy sexuálneho debutu a sociálna ospravedlnenie rizikového sexu. In ŠULOVÁ, L., FAIT, T., WEISS, P. et al. 2011. *Výchova k sexuálne reprodukčnému zdraviu*. Praha : Maxdorf, 2011. 435 s., s. 130-146. ISBN 978-80-7345-238-4.

Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie voči ženám (CEDAW). New York : Organizácia spojených národov, 1979.

GLOSOVÁ, K. 2012. Ľudsko-právne východiská sexuálnej výchovy. In ROVNANOVÁ, L., GLOSOVÁ, K., LUKŠÍK, I. 2012. *Sexuálna výchova v kontexte ľudských práv : stručný sprievodca*. Bratislava : SPR, 2012. 99 s. ISBN 978-80-970902-2-7.

GLOSOVÁ, K., LUKŠÍKOVÁ, L., LUKŠÍK, I., ROVNANOVÁ, L. 2013. *Sexuálna výchova v kontexte ľudských práv 2 : stručný sprievodca pre rovesnícke vzdelávanie*. Bratislava : SPR, 2013. 100 s. ISBN 978-80-89558-05-6.

JANIŠ, K. 2007. Sexuálna výchova – úvod do problematiky. In JANIŠ, K., MARKOVÁ, D. *Príspevek k základom sexuálnej výchovy*. Hradec Králové : Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-621-1.

Koncepcia výchovy k manželstvu a rodičovstvu. Bratislava : ŠPÚ, 1996.

LUKŠÍK, I., SUPEKOVÁ, M. 2003. *Sexualita a rodovosť v sociálnych a výchovných súvislostiach*. Bratislava : Humanitas, 2003. 204 s. ISBN 80-89124-01-1.

MANDZÁKOVÁ, S., HORŇÁK, L. 2009. *Sexuálna výchova a príprava na partnerstvo osôb s mentálnym postihnutím*. Prešov : PF Prešovská univerzita, 2009. 307 s. ISBN 978-80-8068-935-3.

- MARKOVÁ, D. 2007. *Predmanželská sexualita v kontextoch sexuálnej diversity a variability*. Bratislava : Regent, 2007. 246 s. ISBN 978-80-88904-59-5.
- MARKOVÁ, D., JANIŠ, K. 2007. *Príspevek k základům sexuální výchovy*. Hradec Králové : GAUDEAMUS, 2007. 77 s. ISBN 978-80-7041-621-1.
- MIEDZGOVÁ, J. 1994. *Základy etiky*. Bratislava : SPN, 1994. 107 s. ISBN 80-08-02369-4.
- PIOVARČIOVÁ, T, HALAŠOVÁ, D., MIHÁLIKOVÁ, J., BAGALOVÁ, L., GOGOLOVÁ, D. 2010. *Novo vynárajúce sa potreby detí na Slovensku : prieskumná štúdia*. Bratislava : IUVENTA, 2010. 61 s. ISBN 978-80-8072-102-2.
- POLIAKOVÁ, E. 1996. *Výchova k rodičovstvu, manželstvu a etike intímnych vzťahov. K projektu EÚ Profesionálna príprava pre výchovné a vzdelávacie pôsobenie na deti v otázkach rodičovstva, manželstva a etiky intímnych vzťahov*. Nitra : SlovDidac, 1996. 237 s. ISBN 978-80-0967-339-89.
- POLIAKOVÁ, E. 2002. *Výchova k manželstvu, rodičovstvu a intímnym vzťahom*. Bratislava : SPN, 2002. ISBN 80-80413-92-4.
- POLIAKOVÁ, E. 2003. Vývoj sexuálnej výchovy na Slovensku. In BIANCHI, G. (ed.). *Upgrade pre sexuálnu výchovu*. Bratislava : VEDA, 2003, s. 11-20. ISBN 80-224-0783-6.
- POPPER, M., NEMČOKOVÁ, R. 1996. Sociokultúrne faktory sexuality u mladých ľudí. In POLIAKOVÁ, E., KONEČNÝ, P. (eds.): *Učiteľ a sexuálna výchova : zborník z medzinárodného seminára*. Nitra : SlovDidac, 1996. 121 s. ISBN 978-80-9673-397-2.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. 2008. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 2008. 400 s. ISBN 978-80-7367-647-6.
- Ochrana detí pred telesnými trestami – kampane na zvýšenie povedomia*. Bratislava : Informačná kancelária Rady Európy, 2007. 88 s. ISBN 978-80-89141-12-8.
- ROVNANOVÁ, L., LUKŠÍK, I., LUKŠÍKOVÁ, L. 2007. *Metodická príručka sexuálnej výchovy na druhom stupni základných škôl v rámci učebných osnov výchovy k manželstvu a rodičovstvu*. Bratislava : OKAT Plus pre SPR, 2007. 154 s. ISBN 978-80-88720-10-2.
- ROVNANOVÁ, L. 2011. Participácia pomáhajúcich profesií v prevencii sexuálneho zneužívania. In *SOCIALIA 2011 : zborník príspevkov z medzinárodného vedeckého sympózia SOCIALIA 2011, ktoré sa konalo 27. 10. 2011*.

- Banská Bystrica : PF UMB, 2011, s. 175-180. ISBN 978-80-557-0305-3.
- ROVNANOVÁ, L, GLOSOVÁ, K., LUKŠÍK, I. 2012. *Sexuálna výchova v kontexte ľudských práv : stručný sprievodca*. Bratislava : SPR, 2012. 99 s. ISBN 978-80-970902-2-7.
- ROVNANOVÁ, L. 2013. Prevencia sexuálneho zneužívania a sexualizovaného násilia na deťoch v školskom prostredí. In *Vychovávateľ*. ISSN 0139-6919, 2013, roč. 61, č. 5-6, s. 41-46.
- SMĚKAL, V. 2002. *Pozvání do psychologie osobnosti : člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno : Barrister & Principal, 2002. 517 s. ISBN 80-85947-80-3.
- SOPKOVÁ, E., RAJTÁKOVÁ, I. (eds). 2009. *Konať proti násiliu na deťoch*. Humenné : OZ Pro Familia a ASPEKT, 2009. ISBN 978-80-967964-8-9.
- SUPEKOVÁ, M, BIANCHI, G. 1996. Teória a prax súčasnej sexuálnej výchovy v školách na Slovensku. In POLIAKOVÁ, E. (ed.): *Učiteľ a sexuálna výchova : zborník referátov z medzinárodného seminára v Nitre*. Nitra : SlovDidac, 1996. 121 s., s. 57-67. ISBN 978-80-9673-397-2.
- WELLINGS, K., PARKER, R., LAZARUS, J. V. 2009. *Sexuality Education in Europe: an overview of current policies*. Sex Education, 9 (3). ISSN 1468-1811, pp. 227-242.
- WINKELMANN, CH. et al. 2010. *Standards for Sexuality Education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists*. Cologne : WHO Regional Office for Europe and BZgA, 2010. ISBN 978-3-942819-12-0.
- ZELINA, M. 2010. *Teórie výchovy alebo hľadanie dobra*. Bratislava : SPN – Mladé letá, 2010. 232 s. ISBN 978-80-10-01884.
- ZELINA, M. 2011. *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa (metódy výchovy)*. Bratislava : IRIS, 2011. 239 s. ISBN 978-80-89256-60-0.

Príloha A

Učebné osnovy výchovy k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov (2. stupeň základnej školy) – návrh

Hlavný cieľ

Hlavným cieľom výchovy k rodičovstvu a etike intímnych vzťahov na 2. stupni základnej školy je prispieť k poznaniu, pochopeniu významu a hodnoty ľudského tela, sexuality a partnerstva a rodičovstva pre seba a pre spoločnosť. Cieľom pritom nie je len poznanie, ale aj vytváranie a upevňovanie autentických sociálne a spoločensky prospešných postojov a hodnôt.

Čiastkové ciele

- Pomáhať žiakom v procese sebauvedomovania a sebaúcty, sebadôvery, rozvíjania tolerance k iným a zodpovednosti ako základných podmienok zdravého rozvoja osobnosti a v rámci neho aj rozvoja sexuality, intimity a intímnych vzťahov.
- Viesť žiakov k pochopeniu významu a hodnoty lásky, intimity, sexuality a rodičovstva. Prispievať k poznatkom o sexuálnom rozmere nášho života. V tomto procese sú podstatné presné informácie, ale tiež city, hodnoty a kultivovaná komunikácia.
- Pomáhať žiakom k rozpoznaniu rodových rolí a rodových stereotypov, pomáhať im osvojiť si autentickú a sociálne prospešnú rodovú identitu.
- Pripraviť žiakov na zodpovedné rozhodovanie v kritických oblastiach psycho-sexuálneho vývinu ohľadom sexuálneho a reprodukčného zdravia v súlade so súčasným poznaním a normami sociálneho prostredia.
- Naučiť žiakov základné poznatky o biologických, psychických a sociálnych zmenách v puberte. V týchto súvislostiach dať žiakom aj primerané informácie o anatómii a fyziológii rozmnožovacieho ústrojenstva ženy a muža, priblížiť im proces rozmnožovania, vnútromaternicový vývin plodu vrátane priebehu gravidity a pôrodu.
- Vysvetliť žiakom význam rodičovstva, význam harmonickej a zdravej rodiny pre optimálny telesný a duševný vývin dieťaťa. Naučiť ich základom starostlivosti o dieťa.

- Oboznámiť žiakov s právami a povinnosťami detí a rodičov v oblasti sexuálneho a reprodukčného zdravia a práv dieťaťa.
- Vysvetliť žiakom možné riziká predčasných a rizikových sexuálnych aktivít vrátane nežiaducej gravidity, interrupcie, pohlavných chorôb a nákazy HIV/AIDS. V týchto súvislostiach im zdôrazniť význam sebaovládania a sebadisciplíny pri vytváraní kvalitných a rovnocenných partnerských a intímnych vzťahov.
- Vysvetliť žiakom nebezpečenstvo vplyvu užívania návykových látok na sexuálne správanie, sexuálne a reprodukčné zdravie.
- Oboznámiť žiakov so všetkými účinnými metódami plánovaného rodičovstva – prirodzené metódy, rôzne druhy antikoncepcie – ich účinnosťou a vplyvmi na zdravie.
- Naučiť žiakov odolávať negatívnym vplyvom rovesníckych skupín, ako aj médií, naučiť ich aktívnej obrane pred možným sexuálnym zneužívaním.

Obsah

Obsah výchovy k manželstvu, rodičovstvu a etike intímnych vzťahov na 2. stupni ZŠ:

1. Priateľstvo, láska, vývin partnerského vzťahu.
2. Sexualita, sexuálna orientácia.
3. Kultivované dospievanie – fyzické a psychické zmeny v období dospievania.
4. Anatómia a fyziológia pohlavných orgánov.
5. Zodpovedný prístup k sexualite, plánované rodičovstvo, rodičovstvo, starostlivosť o dieťa.
6. Negatívny vplyv užívania návykových látok na sexuálne a reprodukčné zdravie.
7. Riziká, zásady bezpečnejšieho správania.
8. Vzťahy medzi mužmi a ženami: rodové roly a rodové stereotypy.
9. Prevencia sexuálneho zneužívania, obchodovanie s ľuďmi, prostitúcia.

1. Priateľstvo, láska a vývin partnerského vzťahu

Citový a sociálny vývin v období dospievania. Poznanie a pozitívny vzťah k druhým. Zmysel prvých priateľstiev a ich význam v živote dospievajúceho dievčaťa a chlapca. Sexualizácia prostredia – médiá, relativizácia hodnôt,

vplyv na intímne vzťahy. Budovanie osobných hodnôt a správanie sa podľa nich. Priateľstvo medzi chlapcami a dievčatami. Náklonnosť, zamilovanosť a láska. Význam citov pre zdravý psychosexuálny rozvoj dievčat a chlapcov. Intimita a riziko citovej izolácie.

2. Sexualita, sexuálna orientácia

Základné vymedzenie sexuality (podľa WHO) a normy v nej. Vymedzenie sexuality ako prirodzeného prejavu ľudského jedinca, ale aj ako prejavu kultúrnosti a kultivovanosti osobnosti človeka. Nebezpečenstvo citového otupenia pri odtrhnutí sexu od osobného vzťahu a zodpovednosti. Prvý sexuálny styk. Rôzne aspekty a funkcie sexuality. Hľadanie autentickej sexuálnej a rodovej identity. Sexuálna orientácia, homosexualita, homofóbia, coming-out. Rôznosť prístupov k homosexualite.

3. Kultivované dospievanie – fyzické a psychické zmeny v období dospievania

Psychické a fyzické zmeny v období dospievania. Výtoky, menštruácia, polúcia. Masturbácia. Potreba zvýšenej hygieny v období dospievania. Vplyv telesných a psychických zmien v puberte na zmenu postojov dievčat a chlapcov k svojmu telu a zmeny v kvalite postojov k opačnému pohlaviu. Rozdiely v psychosexuálnom vývine dievčat a chlapcov v období dospievania. Poruchy v prijímaní potravy – bulímia a anorexia. Sexualita v živote človeka. Kultivovaný a kultúrny prejav sexuality ako obraz mravného a sexuálne zrelého človeka. Požiadavka pohlavnej zdržanlivosti (pohlavnej abstinencie) v období dospievania ako podmienka udržania a posilňovania sexuálneho a reprodukčného zdravia. Rozdiely medzi biologickou, psychologickou a sociálnou zrelosťou. Rodové roly a rodové stereotypy. Pohlavie a rod, rodová identita a rodová rola. Vznik a dôsledky rodových stereotypov. Očakávania od mužov a žien. Zmeny v rodových rolách.

4. Anatómia a fyziológia rozmnožovacích ústrojov

Základná terminológia – anatómia a fyziológia pohlavných orgánov muža a ženy. Samovyšetrovanie prsníkov u dievčat a semenníkov u chlapcov ako základ prevencie vzniku onkologických ochorení. Význam pravidelných gynekologických prehliadok v živote ženy a zvýšenej vnímavosti k akýmkoľvek

zmenám na pohlavných orgánoch u mužov. Oplodnenie. Priebeh gravidity. Vývin plodu. Pôrod. Zásady starostlivosti o gravidnú ženu a plod. Úcta a ohľaduplnosť k tehotnej žene. Starostlivosť o novorodenca. Prirodzená výživa dieťaťa – význam dojčenia pre zdravie novorodenca.

Negatívne vplyvy ohrozujúce zdravie a život plodu: drogy (alkohol, fajčenie, ďalšie drogové závislosti), stres, nesprávna výživa, rizikový spôsob života.

5. Zodpovedný prístup k sexualite, plánované rodičovstvo, rodičovstvo, starostlivosť o dieťa

Význam oddialenia sexuálnych aktivít do nadviazania trvalého partnerského vzťahu. Zdravotné a psychologické riziká predčasnej sexuality a striedania sexuálnych partnerov. Plánované rodičovstvo, antikoncepcia – základné poučenie o existujúcich metódach plánovaného rodičovstva. Zdravotné limity a obmedzenia v antikoncepcii. Interrupcia – odlišné prístupy (pro choice – pro life).

6. Negatívny vplyv návykových látok na sexuálne a reprodukčné zdravie

Návykové látky a ich vplyv na sexuálne správanie – strata zábran, riziko predčasných sexuálnych aktivít s ich negatívnymi dôsledkami. Zdravotné a sociálne riziká užívania návykových látok. Formy aplikácie návykových látok a možnosť nákazy HIV/AIDS. Drogy v období gravidity a počas dojčenia. Riziká pre plod a novorodenca.

7. Riziká, zásady bezpečnejšieho správania

Sexuálne prenosné infekcie a HIV/AIDS. Rizikové sexuálne správanie sa mladých ľudí a jeho dôsledky: šírenie AIDS a ďalších SPI, nežiaduca gravidita, nechcené deti, interrupcie, nezrelé manželstvá. Spôsoby bezpečnejšieho správania sa: sexuálna abstinencia, vernosť, vybrané druhy antikoncepcie ako prevencia pred infekciou HIV/AIDS a sexuálne prenosnými infekciami (SPI).

8. Vzťahy medzi mužmi a ženami: rodové roly a rodové stereotypy

Postavenie žien a mužov v spoločnosti a v partnerských vzťahoch, špecifická mužskej a ženskej roly. Rodové stereotypy, ich existencia v rodine, škole, partnerských vzťahoch, médiách a textoch, obmedzenia, ktoré vytvárajú pre život žien a mužov.

9. Prevencia sexuálneho zneužívania, obchodovanie s ľuďmi, prostitúcia

Týranie a sexuálne zneužívanie detí – fakty, prejavy, prevencia. Obchodovanie s ľuďmi, prostitúcia a pornografia. Spoločenská a osobná ochrana pred týmito sociálno-patologickými prejavmi. Nácvik bezpečného správania a riešenia krízových situácií. Sexuálne deviácie – základné pojmy pre prevenciu. Linky dôvery.

Realizácia

Výchova k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov sa realizuje ako voliteľný predmet s časovou dotáciou: **1 vyučovacia hodina týždenne/33 hodín ročne** s možnosťou spájania hodín do blokov podľa možností a potrieb školského zariadenia.

Metóda, požiadavky na učiteľa

Základnou metódou je sociálne interakčné učenie, využívajú sa metódy brainstormingu, rolové hry, dramatizácia, diskusia, práca vo dvojiciach a menších skupinkách, práca s pracovnými listami, informačnými zdrojmi (obrazy, modely, video film, internet a pod.), problémová a projektová metóda, výklad primerané k veku a vyspelosti žiakov. Výchova k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov musí predovšetkým vychádzať z potrieb dospievajúcich dievčat a chlapcov v závislosti od ich veku a štádií sexuálneho vývinu. Všetky informácie, ktoré učiteľ žiakom sprostredkúva, musia zodpovedať súčasnej úrovni vedeckého poznania a musia byť primerané veku z hľadiska biologického, psychického a sociálneho vývinu žiaka.

Je to nevyhnutné preto, že učiteľ odovzdáva žiakom nielen vedecké fakty a poznatky, ale predovšetkým formuje ich postoje, učí ich správaniu v reálnych životných situáciách aktuálnych i očakávaných.

Dôležitým predpokladom učebnej činnosti žiaka je dostatok učebných pomôcok. Významovým prostriedkom realizácie výchovy je riešenie problémov v priebehu samostatnej činnosti žiakov. Sústavne vedieme žiakov k tomu, aby dokázali svoje názory vyjadriť a zdôvodniť. Nabádame ich, aby diskutovali s rodičmi o jednotlivých preberaných témach.

Výchova k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov sa realizuje v úzkej spolupráci školy a rodiny. Učiteľ informuje rodičov o cieľoch, obsahu

a metódach výchovy k manželstvu a rodičovstvu, o zaradení učiva do ročníkov, učebných predmetov. Pri zohľadnení sociálnej a emotívnej úrovne žiakov a materiálnych podmienok školy učiteľ zostaví vlastný tematický plán na základe učebných osnov, ktorý po prípadnom prerokovaní s metodikom predloží na schválenie riaditeľovi školy.

Požiadavky na učiteľa týkajúce sa realizácie výchovy k manželstvu a rodičovstvu a etike intímnych vzťahov: ukončené vysokoškolské vzdelanie (Mgr.) a minimálne 220 hodín špecifickej prípravy v danej oblasti.

Odporúčaná literatúra

BENTOVIM, A. *Týrání a sexuální zneužívání v rodinách*. Praha : Grada Publishing, 1998.

BASS, E., KAUFMAN, K. *Láska je láska. Knižka pre lesbickú, gejskú a bisexuálnu mládež a jej spojencov*. Bratislava : Aspekt, 2005.

BOSÁ, M., MINAROVICOVÁ, K. *Rodovo citlivá výchova*. Bratislava : Esfem, 2005.

BRAUN, G., WOLTERS, D. *Proti sexuálnemu zneužívaniu detí : príručka pre matky a otcov vhodná pre prácu s rodičmi, učiteľmi i žiakmi v škole*. Bratislava : Aspekt, 1999.

BRAUN, G. *Velké a malé nie*. Bratislava : Aspekt, 1998.

CAPELLA, A. *Prirodzená cesta*. ZRNO, 1991.

CVIKOVÁ, J., JURÁŇOVÁ, J. *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava : Aspekt, 2005.

DOBSON, J. *Být sám sebou*. Praha : Návrat domů, 1994.

DOBSON, J. *Rodičovství chce odvahu*. Praha : Návrat domů, 1995.

DOBSON, J. *Láska a kázeň ve výchově dětí*. Praha : Návrat domů, 1997.

FENWICKOVÁ, E., WALKER, R. *Sexuálna výchova*. Bratislava : Cesty, 1996.

GORDON, Th. P. E. T. *Úspěšná rodičovská výchova*. MIND CONTROL EDITION, 1995.

GRAVELLOVÁ, K., GRAVELLOVÁ J. *Už som to dostala : všetko, na čo sa ti nechce pýtať (ale čo by si rozhodne mala vedieť)*. Bratislava : Columbus, 2004.

GRAVELLOVÁ, K., CASTRO N., CASTRO, Ch. *Čo sa deje tam dole?* Bratislava : Columbus, 2004.

HARRISOVÁ, R. H., EMBERLEY, M. *Podme sa rozprávať o sexe*. Bratislava : INA, 1995.

- KAČÁNI, V., PALOVIČÍKOVÁ, G. *Sociálna psychológia pre učiteľa*. Bratislava : UK, 1993.
- LENCZ, L., IVANOVÁ, E. *Metodický materiál 3 k predmetu etická výchova*. Bratislava : Metodické centrum, 1995.
- Ludské telo : encyklopédia*. Bratislava : FORTUNA PRINT, 1996.
- LUKŠÍK, I., SUPEKOVÁ, M. *Sexualita a rodovosť v sociálnych a výchovných súvislostiach*. Bratislava : Humanitas, 2003.
- MATĚJČEK, Z., DYTRYCH, Z., DUNOVSKÝ, J. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dieťa*. Praha : Grada Publishing-Avicenum, 1995.
- ONDREJKOVIČ, P. *Socializácia mládeže ako východisková kategória sociológie výchovy a socializácie mládeže*. Bratislava : VEDA, 1997.
- ONDRISOVÁ, S., ŠÍPOŠOVÁ, M., ČERVENKOVÁ, I., JÓJART, P., BIANCHI, G. *Neviditeľná menšina. Čo (ne)vieme o sexuálnej orientácii*. Bratislava : Nadácia Občan a demokracia, 2002.
- PODMANICKÝ, I., GLASA, J. *Výchova k manželstvu a rodičovstvu*. Bratislava : MC, 1999.
- POLIAKOVÁ, E. et al. *Profesionálna príprava pre výchovné a vzdelávacie pôsobenie na deti v otázkach rodičovstva a etiky intímnych vzťahov*. Nitra : SlovDidac, 1996.
- POLIAKOVÁ, E. Najťažšie otázky. In *Predškolská výchova*, 1991/92.
- POLIAKOVÁ, E., PORADOVSKÝ, K. *Keď dospievam*. Bratislava : SPN, 1983.
- PREVENDÁROVÁ, J., KUBÍČKOVÁ, G. *Základy rodinnej a sexuálnej výchovy*. Bratislava : APN, 1995.
- SIELERT, U., KEIL, S., HERRATH, F., WENDEL, H., HANSWILLE, R., KLEINSCHMIDT, L., LINDE, K., RODEWALD, M., SCHEDUIKAT, S., PONDĚLÍČEK, I. *Sexuální výchova*. Praha : Trizonia, 1994.
- SMETÁČKOVÁ, I. et al. *Gender ve škole : příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Praha : Otevřená společnost, 2006.
- STOPPARDOVÁ, M. *Intímná rukoväť pre dievčatá*. Bratislava : Media klub, 2000.
- ŠULOVÁ, L. *Jak učit výchovu k manželství a rodičovství?* Praha : Grada Publishing, 1995.
- TROJAN, O. *O čápech, vránách a dětech*. Praha : Grada Publishing, 1999.
- ZELINA, M. *Strategie a metody rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava : IRIS, 1996.
- VERDOUXOVÁ, Ch. *Encyklopédia pohlavného života*. Martin : Slovart, 1992.

Výchovno-vzdelávacie programy a videoprogramy

- „O dospievání a menštruácii“ – obsahuje príručku pre učiteľov, súbor závesných plagátov a balíčky pre dievčatá.
- S tebou a o tebe. + 420325610774, Pískova Lhota 15, 290 01 Poděbrady, Česká republika.
- „Čas premien“ – obsahuje balíčky s brožúrkami o dospievaní, hygienické vložky pre dievčatá, brožúrky o dospievaní pre chlapcov, videokazetu o dospievaní a fólie pohlavných orgánov pre spätný projektor. Uvedené materiály obsahujú aj slovníky odborných výrazov.
- „S tebou o tebe“ – Always in action. Balíčky pre staršie dievčatá (14 – 18) s hygienickými vložkami, menštruačným kalendárikom a intímnu príručku obsahujúcou dôležité informácie nielen o potrebe intímnej hygieny, ale aj o vzťahoch, citoch a životnom štýle.
- Sexuální výchova. Průvodce obdobím puberty a dospívání. Multimediální vzdelávací program pro mládež od 12 – 18 let. Praha, Grada Publishing, 2000.
- Základy rodinnej a sexuálnej výchovy. Terasoft, Bratislava.
- Krížová, O., Podmanický, I. Vážim si Ťa, láska – metodický list. Bratislava, MC 1997.

Osnovy sú zverejnené vo vzore k tvorbe školského vzdelávacieho programu pre ISCED 2, voliteľné predmety, 2008, www.statpedu.sk

Príloha B

Charta sexuálnych a reprodukčných práv IPPF

Charta sexuálnych a reprodukčných práv Medzinárodnej federácie pre plánované rodičovstvo (International Planned Parenthood Federation, IPPF) je reakciou na výzvu, aby sa sexuálne a reprodukčné práva definovali v kontexte ľudských práv. Celá charta definuje 12 práv – všetky sa vyskytujú v medzinárodných dokumentoch o ľudských právach vrátane Všeobecnej deklarácie ľudských práv, Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach, Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien a Dohovoru o právach dieťaťa.

- Právo na život
- Právo na slobodu a osobnú bezpečnosť
- Právo na rovnosť a ochranu proti všetkým formám diskriminácie
- Právo na súkromie
- Právo na slobodu myslenia
- Právo na informácie a vzdelanie
- Právo rozhodnúť sa uzavrieť manželstvo, založiť si a plánovať rodinu
- Právo rozhodnúť sa, či mať deti a kedy ich mať
- Právo na zdravotnú starostlivosť a ochranu zdravia
- Právo využívať poznatky vedeckého pokroku
- Právo na slobodu zhromažďovať sa a zúčastňovať na politickom živote
- Právo na ochranu proti mučeniu a zlému zaobchádzaniu

Právo na život

IPPF uznáva a verí, že každý človek (človekom sa podľa medzinárodného práva rozumiejú všetky ľudské bytosti, ktoré sa narodili; pozri čl. 1 Všeobecnej deklarácie o ľudských právach: „Všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti a právach“) má právo na život a že nikto nesmie byť svojvoľne zbavený života (5). Uznáva, že genocída je zločinom podľa medzinárodného práva (6) a že sa vzťahuje aj na prípady, keď sa prijímajú opatrenia vrátane plánovaného rodičovstva, ktoré majú zabrániť pôrodom v rámci národnej

etnickej, rasovej, náboženskej alebo kultúrnej skupiny, s úmyslom zničiť takú skupinu úplne alebo sčasti, a preto sa zaväzuje, že:

- Život žiadnej ženy sa nesmie vystaviť riziku ani ohroziť z dôvodu tehotnosti. Toto právo sa týka najmä úmrtí, ktorým možno zabrániť – a súvisí najmä s nevyhnutnosťou znížiť rizikové faktory vysoko rizikového tehotenstva, ako sú „mimoriadne včasné, mimoriadne neskoré, priveľmi časté či priveľmi početné tehotenstvá“.
- Život žiadneho dieťaťa sa nesmie vystaviť riziku ani ohroziť najmä z dôvodu jeho pohlavia.
- Život žiadneho človeka sa nesmie vystaviť riziku ani ohroziť z dôvodu nedostatočného prístupu k službám zdravotnej starostlivosti alebo informáciám o zdravotnej starostlivosti, poradenstve či službách týkajúcich sa sexuálneho a reprodukčného zdravia.

IPPF sa ďalej zaväzuje, že podnikne všetky kroky potrebné na dosiahnutie nasledujúceho práva:

- Právo všetkých detí ženského pohlavia na ochranu proti riziku zabitia.
- Človekom sa podľa medzinárodného práva rozumejú všetky ľudské bytosti, ktoré sa narodili; pozri čl. 1 Všeobecnej deklarácie o ľudských právach: „Všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti a právach.“
- Akčný program Medzinárodnej konferencie OSN o populácii a rozvoji (ICPD) odsek 7.2; definícia reprodukčného zdravia uvedená na s. 54 v oddiele Zásady, časť Právo na zdravotnú starostlivosť a ochranu zdravia.

Právo na slobodu a osobnú bezpečnosť

Každý má právo na slobodu a osobnú bezpečnosť, a preto:

- Každý má právo slobodne využívať a kontrolovať svoj sexuálny a reprodukčný život, pričom berie primeraný ohľad na práva druhých.
- Každý má právo na ochranu pred akýmkoľvek lekárskeym zásahom súvisiacim so sexuálnym a reprodukčným zdravím okrem prípadov, keď k nemu dá plný, slobodný súhlas založený na informovanosti.
- Každá žena má právo na ochranu pred akoukoľvek formou mrzačenia genitálií.
- Uzákoniť a presadiť legislatívu proti páchatelom takých praktík a aktov na ženách, ako je mrzačenie ženských genitálií, zabíjanie novorodencov ženského pohlavia, prenatalná selekcia podľa pohlavia a násilie súvisiace

s venom, a výrazne podporiť úsilie mimovládnych a spoločenských organizácií a odstránenie týchto praktík.

- Každý má právo na ochranu pred sexuálnym obťažovaním.

IPPF sa ďalej zaväzuje podniknúť všetky kroky potrebné na zabezpečenie nasledujúcich práv:

- Každý má právo na ochranu pred vonkajšími faktormi vyvolávajúcimi strach hanbou, vinou, presvedčením založeným na poverách a inými psychologickými faktormi ovplyvňujúcimi sexuálnu reakciu alebo narúšajúcimi sexuálne vzťahy.
- Každý má právo na ochranu pred vynúteným tehotenstvom, sterilizáciou alebo potratom.

Právo na rovnosť a ochranu proti všetkým formám diskriminácie

Všetky ľudské bytosti sa rodia slobodné a rovnoprávne, pokiaľ ide o dôstojnosť a práva, a preto:

- Nikto nesmie byť diskriminovaný vo svojom sexuálnom a reprodukčnom živote, v prístupe k zdravotníckej starostlivosti a službám na základe rasy, farby pleti, pohlavia alebo sexuálnej orientácie, rodinného stavu, postavenia v rodine, veku, jazyka, náboženstva alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia.
- Každý má právo na rovnaký prístup k vzdelaniu a informáciám v záujme zabezpečenia zdravia a blaha, vrátane prístupu k informáciám, poradenstvu a službám týkajúcim sa sexuálneho a reprodukčného zdravia a práv.
- Všetky ženy a deti ženského pohlavia majú právo na primeranú výživu a starostlivosť počas celého života a na ochranu pred predsudkami, zvyklosťami a všetkými ostatnými praktikami, ktoré sú založené na myšlienke podradenosti alebo na stereotypných úlohách mužov a žien a ktoré znamenajú ich diskrimináciu.
- Žiadna žena nemôže byť diskriminovaná v prístupe k vzdelaniu, informáciám a službám súvisiacim s rozvojom alebo jej sexuálnym a reprodukčným zdravím.
- Nikoho nemožno podriaďiť programu sexuálnej a reprodukčnej starostlivosti, ktorého účinkom dochádza k diskriminácii určitej skupiny populácie.

- Každý má právo na ochranu pred všetkými formami násilia, ktorého príčinou je rasa, farba, pohlavie, jazyk, náboženstvo, politické alebo iné zmýšľanie, národnostný a sociálny pôvod, majetok, rod alebo iné postavenie.
- Všetky ženy majú právo na ochranu pred diskrimináciou v spoločnosti, v rodine alebo zamestnaní z dôvodov tehotenstva alebo materstva.
- Nikto nesmie byť počas svojho života diskriminovaný, pokiaľ ide o prístup k informáciám, zdravotnej starostlivosti alebo službám, ktoré súvisia so sexuálnymi a reprodukčnými právami a potrebami na základe pohlavia, veku, sexuálnej orientácii a telesného či duševného postihnutia.

Právo na súkromie

Nikto nesmie byť vystavený svojvoľnému zasahovaniu do súkromného života, rodiny, domova alebo korešpondencie, a preto:

- Všetky služby týkajúce sa sexuálneho a reprodukčného zdravia vrátane informácií a poradenstva by mali klientom poskytovať súkromie a zaručovať, že osobné informácie o klientoch zostanú dôverné.
- Všetky ženy majú právo samostatne sa rozhodovať o reprodukčných možnostiach vrátane možnosti bezpečného potratu.
- Každý má právo vyjadriť svoju sexuálnu orientáciu, aby mohol viesť bezpečný a uspokojujúci sexuálny život, pričom berie ohľad na blaho a práva ostatných, bez strachu z prenasledovania alebo popierania slobody či spoločenských zásahov.
- Všetky poskytované služby starostlivosti o sexuálne a reprodukčné zdravie vrátane informačných a poradenských služieb by mali byť dostupné všetkým jednotlivcom a dvojiciam, najmä mladým ľuďom, a to spôsobom, ktorý rešpektuje ich právo na súkromie a právo na zachovanie dôvernosti.

Právo na slobodu myslenia

Každý má právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženstva. Právo na slobodu presvedčenia a prejavu zahŕňa slobodu zastávať názor bez zasahovania, právo vyhľadávať, prijímať a rozširovať informácie a myšlienky akýmkoľvek prostriedkami a bez ohľadu na hranice, a preto:

- Každý má právo na slobodu myslenia a prejavu v súvislosti so svojím sexuálnym a reprodukčným životom.

- Každý má právo na ochranu pred obmedzovaním prístupu k vzdelaniu a informáciám týkajúcim sa sexuálneho a reprodukčného zdravia z dôvodov zmýšľania, svedomia a náboženstva.
- Odborní zdravotnícki pracovníci majú právo odmietnuť z dôvodov svedomia poskytnúť antikoncepcné a interrupčné služby, len ak môžu klienta odkázať na iného zdravotníckeho pracovníka, ktorý je ochotný túto službu okamžite poskytnúť. Toto právo neplatí v naliehavých prípadoch, keď sú ohrozené životy.
- Každý má právo na ochranu pred reštriktívnym výkladom náboženských textov, viery, filozofií a zvyklostí ako nástrojov na obmedzovanie slobody myslenia v oblasti starostlivosti o sexuálne a reprodukčné zdravie.

Právo na informácie a vzdelanie

Každý má právo na vzdelanie a najmä na špeciálne vzdelávacie informácie na zabezpečenie zdravia a blaha jednotlivcov a rodín vrátane informácií a poradenstva o sexuálnom a reprodukčnom zdraví a sexuálnych a reprodukčných právach, a preto:

- Každý má právo na prístup k vzdelaniu a k pravdivým informáciám týkajúcim sa jeho sexuálneho a reprodukčného zdravia, práv a zodpovednosti, ktoré sú citlivé k otázke pohlavia, bez stereotypov a podané objektívnym, kritickým a pluralistickým spôsobom.
- Každý má právo na dostatočné vzdelanie a informácie, aby sa zabezpečilo, že každé rozhodnutie súvisiace s jeho sexuálnym a reprodukčným životom sa uskutoční s jeho plným, slobodným súhlasom založeným na informovanosti.
- Každý má právo na úplné informácie o relatívnych výhodách, rizikách a o účinnosti všetkých metód regulácie pôrodnosti a prevencie neplánovaného tehotenstva.

Mala by sa podporovať integrovaná sexuálna výchova a služby pre mladých ľudí s podporou a vedením ich rodičov, pri ktorej sa zdôrazňuje zodpovednosť mužov za ich sexuálne zdravie a plodnosť a pomáha im učiť sa túto zodpovednosť prijímať. Výchova v rodine by sa mala začať v primeranom veku. Prostredníctvom zdravotníckych kampaní, médií, spoľahlivého poradenstva a vzdelávacieho systému pripraviť a rozširovať prístupné informácie poskytujúce ženám, mužom a najmä mladým ľuďom možnosť nadobudnúť poznatky

o svojom zdraví, najmä o sexualite a reprodukcii, pričom sa zohľadnia práva dieťaťa na prístup k informáciám, právo na súkromie, dôvernosť, rešpekt a súhlas založený na informovanosti, ako aj práva a povinnosti rodičov a právnych zástupcov vhodne usmerňovať a viesť dieťa spôsobom zodpovedajúcim jeho vývojovým schopnostiam.

Právo rozhodnúť sa, či uzavrieť manželstvo, založiť si a plánovať rodinu

Právo rozhodnúť sa uzavrieť manželstvo, založiť si a naplánovať rodinu je súčasťou práva všetkých mužov a žien po dosiahnutí plnoletosti uzavrieť manželstvo a založiť si rodinu bez akéhokoľvek obmedzenia z dôvodov rasových, národnostných alebo náboženských, a preto:

- Každý má právo na ochranu pred povinnosťou uzavrieť manželstvo bez plného, slobodného súhlasu založeného na informovanosti.
- Každý má právo na prístup k službám starostlivosti o reprodukčné zdravie, pričom sa toto právo týka aj osôb, ktorých plodnosť je ohrozená pohlavne prenosnými ochoreniami.

Právo rozhodnúť sa, či mať deti a kedy ich mať

Všetky ženy majú právo na informácie, vzdelanie a služby potrebné na ochranu reprodukčného zdravia, bezpečného materstva a bezpečnej interrupcie, ktoré sú prístupné, dostupné a vyhovujúce pre všetky užívateľky.

- Každý má právo na prístup k bezpečným, účinným a prijateľným metódam kontroly pôrodnosti, a to pokiaľ možno v čo najširšej škále.
- Každý má právo slobodne si zvoliť a využívať takú metódu ochrany proti neplánovanému tehotenstvu, ktorá je pre neho bezpečná a prijateľná.

Právo na zdravotnú starostlivosť a ochranu zdravia

Každý má právo požívať najvyššie dosiahnuteľnú úroveň fyzického a duševného zdravia, a preto:

- Každý má právo na najvyššiu možnú kvalitu zdravotnej starostlivosti vrátane starostlivosti týkajúcej sa sexuálneho a reprodukčného zdravia.
- Každý má právo na komplexné služby zdravotnej starostlivosti zahrňujúcej prístup k všetkým metódam regulácie plodnosti vrátane bezpečnej interrupcie, ako aj diagnózy a liečenia neplodnosti a pohlavne prenosných chorôb vrátane vírusu HIV/AIDS.

- Všetci ľudia, a najmä deti ženského pohlavia a ženy majú právo na ochranu pred tradičnými praktikami škodiacimi zdraviu.
- Všetky ženy majú právo na poradenstvo v tehotenstve a pri neplodnosti, ktoré im umožní dospieť k vlastnému rozhodnutiu na základe objektívne podaných informácií.
- Každý má právo na služby zdravotnej starostlivosti v oblasti sexuálneho a reprodukčného zdravia ako súčasti primárnej zdravotnej starostlivosti, ktoré sú komplexné, prístupné, a to finančne aj miestne, dôverné a primerane zohľadňujúce dôstojnosť a pohodlie človeka.
- V súvislosti s tehotenstvom, pôrodom a šesťnedeľím majú všetky ženy právo na príslušné služby, ako aj na zodpovedajúcu výživu v čase tehotenstva a dojčenia.
- Každý má právo na ochranu zdravia a na bezpečné pracovné podmienky vrátane ochrany poslanca matky ako ženy.
- Všetky pracujúce matky majú právo na poskytnutie platenej materskej dovolenky alebo materskej dovolenky so zodpovedajúcimi dávkami sociálneho zabezpečenia.

Každý má právo na starostlivosť o sexuálne a reprodukčné zdravie vrátane práva na:

- informácie o prednostiach a rizikách všetkých metód regulácie plodnosti,
- prístup k službám čo najväčšieho rozsahu,
- voľbu rozhodnúť sa, či využije služby a ktoré metódy antikoncepcie využije,
- bezpečnosť v súvislosti s dostupnými metódami a službami,
- súkromie pri poskytovaní informácií a služieb,
- dôvernosť v súvislosti s informáciami osobnej povahy,
- dôstojnosť pri využívaní služieb zdravotnej starostlivosti o sexuálne a reprodukčné zdravie,
- pohodlie v súvislosti s kvalitou starostlivosti pri poskytovaných službách,
- kontinuitu dostupnosti služieb aj v budúcnosti,
- slobodu názoru na poskytované služby.

Reprodukčné zdravie zahŕňa schopnosť ľudí viesť uspokojivý a bezpečný sexuálny život, schopnosť rozmnožovať sa a slobodne sa rozhodnúť o tom, či, kedy a ako často sa tomu venovať. Súčasťou poslednej podmienky je právo mužov a žien na informácie a prístup k bezpečným, účinným, dostupným

a prijateľným metódam plánovania rodiny na základe vlastnej voľby, ako aj iných metód podľa vlastného výberu na reguláciu plodnosti, ktoré nie sú v rozpore so zákonom, a právo na prístup k príslušným službám zdravotnej starostlivosti umožňujúcej ženám bezpečné tehotenstvo a pôrod a poskytujúcej dvojiciam najlepšie podmienky na to, aby mali zdravé deti.

V súlade s uvedenou definíciou reprodukčného zdravia sa starostlivosť o reprodukčné zdravie definuje ako súbor metód, techník a služieb, ktoré prispievajú k reprodukčnému zdraviu a pohode predchádzaním a riešením jeho problémov. Zahrňuje aj sexuálne zdravie, ktorého účelom je posilnenie života a medziludských vzťahov, a nielen poradenstvo a starostlivosť zameranú na reprodukciu a sexuálne prenosné infekcie.

Interrupcia by sa v žiadnom prípade nemala podporovať ako metóda plánovaného rodičovstva. Prevencia neželaného tehotenstva sa musí stať najvyššou prioritou a je nevyhnutné vyvinúť maximálne úsilie, aby sa počet potrebných interrupcií obmedzil. Ženy, u ktorých došlo k neželanému tehotenstvu, by mali mať bezprostredný prístup k spoľahlivým informáciám a citlivému poradenstvu. V podmienkach, kde interrupcia nie je v rozpore so zákonom, by sa mala vykonávať bezpečným spôsobom. V každom prípade by ženy mali mať prístup ku kvalitným službám na zvládnutie komplikácií v dôsledku interrupcie. Bezprostredne po interrupcii by sa malo zabezpečiť poradenstvo, výchova a služby v oblasti plánovaného rodičovstva, čo by tiež pomohlo vyhnúť sa opakovaným potratom.

Programy na zníženie materskej úmrtnosti a chorobnosti by mali zahrňovať informácie a služby reprodukčného zdravia vrátane služieb plánovaného rodičovstva. Na zníženie počtu vysokorizikových tehotenstiev by programy zamerané na zdravie matiek a bezpečného materstva mali obsahovať poradenstvo a informácie o plánovaní rodiny. Uznať a zaoberať sa vplyvom nebezpečných potratov ako hlavným problémom verejného zdravia.

Právo využívať poznatky vedeckého pokroku

Každý má právo na prospech z vedeckého pokroku a jeho využitia, a preto:

- Každý má právo na využitie a prístup k dostupnej technológii starostlivosti o reprodukčné zdravie, vrátane takej, ktorá súvisí s plodnosťou, antikoncepciou, interrupciou, kde by znemožnenie prístupu k tejto technológii malo škodlivý vplyv na zdravie a životnú pohodu.

- Každý by mal mať právo na informácie o škodlivých účinkoch prostriedkov používaných pri starostlivosti o reprodukčné zdravie na životnú pohodu a na ochranu pred takými účinkami.
- Všetci klienti, ktorí využívajú služby starostlivosti o sexuálne a reprodukčné zdravie, majú právo na prístup k všetkým technológiám, ktoré sú bezpečné a prijateľné.

Posilniť služby reprodukčného zdravia vrátane zlepšenia existujúcich metód a rozvíjania nových metód regulácie plodnosti, ktoré vychádzajú v ústrety potrebám užívateľov, sú prijateľné, ľahko použiteľné, bezpečné, bez dlhodobých a krátkodobých vedľajších účinkov a účinkov na ďalšiu generáciu, efektívne, dostupné a vhodné pre rôzne vekové a kultúrne skupiny a pre rôzne fázy reprodukčného cyklu. Testovanie a zavádzanie všetkých nových technológií by sa malo priebežne sledovať, aby sa zabránilo ich prípadnému zneužitiu.

Pri uskutočňovaní výskumu sexuálneho a reprodukčného zdravia by sa mala venovať zvláštna pozornosť dospievajúcim, aby sa vyvinuli vhodné postupy a programy a adekvátne technológie zodpovedajúce ich potrebám. Osobitná pozornosť by sa mala venovať výskumu pohlavne prenosných chorôb vrátane HIV/AIDS a výskumu neplodnosti.

Právo na slobodu zhromažďovať sa a zúčastňovať na politickom živote

Každý má právo na slobodu pokojného zhromažďovania a združovania, a preto:

- Každý má právo zhromažďovať sa a viesť kampaň za sexuálne a reprodukčné zdravie a za sexuálne a reprodukčné práva.
- Každý má právo zakladať združenia, ktorých cieľom je podporovať sexuálne a reprodukčné práva a životnú pohodu.

Tieto práva spočívajú v uznaní základného práva všetkých dvojíc a jednotlivcov rozhodovať sa slobodne a zodpovedne o počte, čase a načasovaní narodenia svojich detí, právo mať na to potrebné informácie a prostriedky a právo dosiahnuť najvyššiu úroveň sexuálneho a reprodukčného zdravia. Patrí sem aj právo rozhodovať sa o reprodukcii bez diskriminácie, nátlaku a násillia, ako je to vyjadrené v dokumentoch o ľudských právach. Pri uplatňovaní tohto práva by dvojice a jednotlivci mali brať do úvahy potreby svojich žijúcich a budúcich detí a svoju zodpovednosť voči spoločnosti.

Právo na ochranu proti mučeniu a zlému zaobchádzaniu

Nikto nesmie byť podrobený mučeniu alebo krutému, neľudskému zaobchádzaniu alebo trestu. Predovšetkým nikto nesmie byť bez slobodného súhlasu založeného na informovanosti podrobený lekárskej alebo vedeckej pokusom, a preto:

- Každé dieťa má právo na ochranu pred všetkými formami vykorisťovania, osobitne pred sexuálnym vykorisťovaním, detskou prostitúciou a pred všetkými formami sexuálneho zneužívania, násilia a obťažovania vrátane zvädzania alebo donucovania detí k akejkoľvek nezákonnej činnosti, využívania detí na prostitúciu alebo na iné nezákonné sexuálne praktiky a využívania detí v pornografii a pri výrobe pornografických materiálov.
- Nikto nesmie byť podrobený lekárskej pokusom alebo experimentom súvisiacim so sexualitou alebo metódami a postupmi regulácie plodnosti bez jeho plného, slobodného súhlasu, založeného na informovanosti.
- Všetky ženy majú právo na ochranu pred obchodovaním so ženami a vykorisťovaním žien prostitúciou.
- Všetci civilni – ženy aj muži – majú právo na ochranu pred znevažujúcim zaobchádzaním a pred násilím súvisiacim s ich sexualitou a reprodukciou, najmä v čase ozbrojeného konfliktu.
- Každý má právo na ochranu pred znásilnením, sexuálnym násilím, sexuálnym zneužívaním a sexuálnym obťažovaním.

Prijať komplexné opatrenia na odstránenie všetkých foriem vykorisťovania, zneužívania, obťažovania a násilia na ženách, dospievajúcich a deťoch. Sem patria rovnako preventívne opatrenia, ako aj rehabilitácia obetí. Zakázať ponižujúce praktiky, ako je obchodovanie so ženami, dospievajúcimi a deťmi a vykorisťovanie formou prostitúcie, pričom osobitnú pozornosť venovať ochrane práv a bezpečnosti tých, ktorí týmito trestnými činmi trpia. Tých, ktorých takéto situácie ohrozujú, najmä migrujúce ženy, ženy v domácnosti a školopovinné dievčatá.

Prijať komplexné opatrenia na odstránenie všetkých foriem vykorisťovania, zneužívania a násilia voči ženám, najmä násilia v rodinách a znásilňovania. Osobitná pozornosť by sa mala venovať násiliu, ktoré je dôsledkom škodlivých tradičných alebo zvykových praktík a všetkých foriem extrémizmu, zahrňujúca jednak preventívne opatrenia a jednak rehabilitáciu obetí.

Prijať príslušné opatrenia na určenie základných činiteľov vrátane vonkajších faktorov podporujúcich obchodovanie so ženami a dievčatami formou prostitúcie a ďalšími formami komerčného sexu, vynúteného manželstva a nútej práce, aby sa odstránilo obchodovanie so ženami.

Žiadať identifikáciu a odsúdenie systematických praktík znásilňovania a iných foriem neľudského a ponižujúceho zaobchádzania so ženami ako zámerného nástroja vojenských a etnických čistiek a zabezpečiť v plnej miere pomoc a duševnú rehabilitáciu obetiam takéhoto zneužívania.

Zabezpečiť, aby všetky zdravotnícke služby a ich pracovníci rešpektovali ľudské práva a etické, profesionálne normy citlivé k pohlaviu pri poskytovaní zdravotných služieb ženám. Tieto služby sa majú poskytovať s cieľom dosiahnuť zodpovedný, dobrovoľný súhlas založený na informovanosti, podporiť rozvoj, realizáciu a rozširovanie etických kódexov ovplyvnených existujúcimi medzinárodnými kódexmi lekárskej etiky, ako aj etickými princípmi, ktorými sa riadia ostatní zdravotnícki pracovníci.

Text Charty IPPF v anglickom jazyku je dostupný na internete:

<http://www.ippf.org/en/Resources/Statements/IPPF+Charter+on+Sexual+and+Reproductive+Rights.htm>

Spracované podľa:

ROVNÁNOVÁ, L., GLOSOVÁ, K., LUKŠÍK, I. 2012. *Sexuálna výchova v kontexte ľudských práv : stručný sprievodca*. Bratislava : SPR, 2012. 98 s. ISBN 978-80-970902-2-7.